

Oporuka u rimskom pravu s osvrtom na suvremeno hrvatsko pravo

Mešnjak, Jelena

Master's thesis / Diplomski rad

2022

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Zagreb, Faculty of Law / Sveučilište u Zagrebu, Pravni fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:199:304386>

Rights / Prava: [In copyright / Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-05**

Repository / Repozitorij:

[Repository Faculty of Law University of Zagreb](#)

Sveučilište u Zagrebu
Pravni fakultet
Katedra za rimsko pravo

Jelena Mešnjak

Diplomski rad

**OPORUKA U RIMSKOM PRAVU S OSVRTOM NA
SUVREMENO HRVATSKO PRAVO**

Kolegij:

RIMSKO PRIVATNO PRAVO

Mentor: izv. prof. dr. sc. Tomislav Karlović

Zagreb, 2022.

Izjava o izvornosti

Ja, Jelena Mešnjak 0066227311 pod punom moralnom, materijalnom i kaznenom odgovornošću, izjavljujem da sam isključiva autorica diplomskog rada te da u radu nisu na nedozvoljeni način (bez pravilnog citiranja) korišteni dijelovi tuđih radova te da se prilikom izrade rada nisam koristila drugim izvorima do onih navedenih u radu.

Jelena Mešnjak

(potpis studenta)

U Zagrebu, 14. srpnja 2022.

SADRŽAJ

1. UVOD	1
2. RAZVOJ OPORUČNOG NASLJEĐIVANJA I VRSTE OPORUKE U RIMSKOM PRAVU	3
2.1. Pojam nasljednog prava i osnove nasljeđivanja	3
2.2. Oblik oporuke	5
2.2.1. Oporuka u razdoblju rimskog civilnog prava i prema Zakoniku XII ploča	5
2.2.2. Oporuka prema pretorskom pravu	10
2.2.3. Oporučno nasljeđivanje prema carskom i Justinijanovom zakonodavstvu.....	13
2.3. Oporučno nasljeđivanje i sadržaj oporuke.....	17
2.3.1. Testamenti factio activa i testamenti factio passiva	17
2.3.2. Sadržaj oporuke.....	22
2.3.3. Ništavost i opoziv oporuke	26
3. OPORUKA I OPORUČNO NASLJEĐIVANJE PO SUVREMENOM PRAVU.....	30
3.1. Pretpostavke i valjanost oporuke u hrvatskom nasljednom pravu	30
3.2. Vrste i oblici oporuke u hrvatskom nasljednom pravu.....	32
3.2.1. Redovna oporuka.....	32
3.2.2. Izvanredna oporuka.....	34
3.2.3. Međunarodna oporuka	35
3.3. Sadržaj i postupanje s oporukom	37
4. ZAKLJUČAK	40
5. LITERATURA.....	41

1. UVOD

Zbog činjenice da pojedina prava i obveze fizičke osobe smrću ne prestaju nego prelaze na druge osobe, važno je regulirati kome će oni pripasti nakon smrti njihova nositelja. Uz sam pojam individualnog, privatnog prava vlasništva, na koje se nadovezuje razvoj i stvarnog i obveznog prava, tako se veže i razvoj nasljednog prava kao sustava pravila kojima se uređuje taj prijenos sa ostavitelja na nasljednike.¹ U prvom redu riječ je o zakonskim pravilima kojima se određuje tko će od članova obitelji i što, koliko, naslijediti. Navedeno, međutim, može izazvati velike rasprave o tome tko je i koliko pridonosio ili se brinuo za ostavitelja, te ostaviti iza sebe razdor u obitelji, tako da ostavina postaje razlog netrpeljivosti među nasljednicima.² To se može izbjeći time da ostavitelj oporukom raspodijeli imovinu kako i kome želi, dok je na nasljednicima da prihvate ostaviteljevu volju kakva ona bila. Sloboda oporučnog nasljeđivanja bila je jedan od temeljnih elemenata rimskog privatnog prava te je kao takva preuzeta i u suvremene kontinentalnoeuropske pravne sustave, među koje pripada i hrvatsko pravo.³ Pritom, kako bi se izbjegli daljnji sporovi i optužbe koje bi oporuka mogla izazvati, posebno ako se njome ostavina raspoređuje i izvan obitelji, još od doba rimskog prava ustanovljene su stroge formalnosti kod sastavljanja oporuke te su razrađena detaljna pravila glede čuvanja i otvaranja oporuke te drugih elemenata.

S obzirom na to da je oporuka jedan od najvažnijih instituta kojima se uređuju imovinskopravni odnosi pojedinca, njezina relevantnost u okvirima privatnog prava ostala je nepromijenjena od njezinih početaka do danas. Iznimno značenje koje je imala za Rimljane⁴, koje je rezultiralo iscrpnom i vrlo bogatom jurisprudencijom, vrlo opsežnim korpusom pravnih mišljenja rimskih pravnika, ali i kasnijim intervencijama careva⁵, razlog su što je od srednjeg vijeka do današnjih dana oporučno nasljeđivanje u suvremenim kontinentalnoeuropskim pravnim porecima u bitnome definirano upravo rimskim pravnim pravilima. Oporuka je kroz rimsku povijest prošla različite faze razvoja pri čemu je mijenjala svoje oblike, a i funkciju. Cilj ovog rada je izložiti razvoj oporuke prema pojedinim razdobljima rimskoga prava te vidjeti u kojoj je mjeri taj razvoj djelovao na koncipiranje oporuke u suvremenom pravu. U prvom redu će biti raščlanjeni

¹ Usp. Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo - Opći dio, stvarno pravo, obvezno i nasljedno pravo*, XIV. izmijenjeno i dopunjeno izdanje, Narodne novine d.d., Zagreb, 2014., str. 12.

² O navedenom svjedoči i veliki broj sporova o nasljedstvu u sudskoj praksi koji su uočeni prilikom pretrage na portalu www.iusinfo.hr.

³ O načelu slobode raspolaganja za slučaj smrti, ograničene u korist obitelji vidi opširnije u: Gavella, N.; Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2008., str. 25 i sl.

⁴ Usp. Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948., str. 469.

⁵ Usp. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 2008., str. 394.

oblici oporuke, u rimskom i u suvremenom hrvatskom pravu, a uz to će biti izloženo kako je rimsko pravo utjecalo na cjelokupno suvremeno hrvatsko oporučno nasljeđivanje, u smislu pratećih pravila i instituta.

Rad je strukturiran na način da se, nakon uvoda, u prvom dijelu opisuje forma oporuke kroz nekoliko razvojnih faza, polazeći od razdoblja civilnog prava kada je najznačajniji izvor prava bio Zakonika XII ploča, preko honorarnog prava i promjena koje je izvršio pretor, pa sve do krajnje etape razvoja, carskog zakonodavstva, i konačnog uobličenja u Justinijanovoj kodifikaciji. Nadalje, razrađeni su i njezin sadržaj te općenito pravila oporučnog nasljeđivanja. U drugom dijelu rada se u kraćim crtama obrađuje oporuka u suvremenom hrvatskom pravu, odnosno kako je ona uređena u Zakonu o nasljeđivanju (dalje u tekstu: ZN)^{6,7}. Pritom su analizirane vrste oporuke i pretpostavke njihove valjanosti, dok se glede važnijih pitanja upućuje i na sudsku praksu kroz koju su oživotvorena zakonska pravila. Konačno su u zaključku istaknute najvažnije sličnosti i razlike između formi i uvjeta valjanosti oporuke u rimskom i u suvremenom hrvatskom pravu.

⁶ Zakon o nasljeđivanju, Narodne novine, br. 48/03, 163/03, 35/05, 127/13, 33/15, 14/19.

⁷ Osim hrvatskog nacionalnog zakonodavstva oporučno nasljeđivanje regulirano je europskim i drugim međunarodnim propisima koji su na snazi u Republici Hrvatskoj i koji su po pravnoj snazi iznad nacionalnih zakona. Primjerice, Uredba o nasljeđivanju br. 650/2012 koja obvezuje sve članice Europske unije, a od međunarodnih ugovora valja spomenuti Međunarodnu konvenciju za oblik oporučnih raspolaganja iz 1961. čijom je Republika Hrvatska postala strankom 8. listopada 1991.

2. RAZVOJ OPORUČNOG NASLJEĐIVANJA I VRSTE OPORUKE U RIMSKOM PRAVU

2.1. Pojam nasljednog prava i osnove nasljeđivanja

Prije prikaza razvoja oporučnog nasljeđivanja u rimskom pravu, ukratko se mogu iznijeti osnovni pojmovi nasljednoga prava koji će biti korišteni u radu. Oni su pritom ovdje objašnjeni generalno, dok će kasnije u radu relevantni pojmovi i instituti biti detaljnije raščlanjeni u povijesnoj dimenziji. Na općoj razini, prema tome, može se reći da pravila nasljednog prava uređuju prijelaz imovinskih prava i obveza neke osobe nakon njezine smrti na druge subjekte.⁸ Ona čine nasljedno pravo u objektivnom smislu, dok pravo nasljednika da stupi u one odnose ostavitelja koji su prenosivi, tj. koji nisu strogo osobne naravi, jest nasljedno pravo u subjektivnom smislu.⁹ To pravo, pravo nasljeđivanja, podrazumijeva stupanje nasljednika u sva prava, ali i obveze koje je imao ostavitelj u trenutku smrti, uslijed čega dolazi do univerzalne sukcesije (*successio in universum ius; successio in universitatem*). Nasljednik ili nasljednici stječu ostavinu ili neki njezin dio jedinstvenim aktom nasljeđivanja, a sve u svrhu da se osigura kontinuitet pravnih odnosa nakon smrti njihovih nositelja.¹⁰ Osim toga, postojala je mogućnost prijenosa dijelova ostavine i putem singularne sukcesije (*successio in singulare*¹¹). Do toga je moglo doći uporabom institucija zapisa ili legata, povjerbine ili fideikomisa, te darovanja za slučaj smrti, kod kojih je ostavitelj pojedina imovinska prava namjenjivao u korist treće osobe, a na teret nasljednika. Tako bi posljednjom voljom ostavitelja i treće osobe mogle steći pojedine stvari iz nasljedstva, ili pojedina imovinska prava, dok oni ne bi odgovarali za dugove. Predmet nasljeđivanja čine imovinska prava i obveze koja prelaze s njihova nositelja na nasljednika, koja se skupno nazivaju *hereditas*¹², pojam koji se u suvremenoj hrvatskoj terminologiji može prevesti i kao ostavina, s obzirom na ostavitelja, i kao nasljedstvo, gledajući iz perspektive nasljednika. Nasljednik se u rimskom pravu označavao riječju *heres*, a izraz *de cuius successione agitur*, odnosno *defuncus* odnosio se na ostavitelja.¹³

⁸ Usp. Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Dominović, Zagreb, 2018., str. 226.

⁹ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 469.

¹⁰ Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 394.

¹¹ U rimskom klasičnom pravu postojala je samo univerzalna sukcesija, koja je predstavljala stupanje nasljednika u ostaviteljeva prava. Justinijanovo zakonodavstvo uvodi pojam *succedere in rem* što znači stupanje u pojedinačna prava druge osobe (npr. kod stjecanja vlasništva na temelju kupnje). Usp. Romac, *op. cit.* u bilj. 8, str. 342.

¹² Rimski pravници su izrazom *hereditas* označavali subjektivno nasljedno pravo tj. pravni položaj nasljednika (*heresa*). Osim toga, izrazom *hereditas* obuhvaćao je i ukupnost dobara umrle osobe (cjelina dobara koja bi prešla na nasljednike). Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 470, 473; Romac, A., *Rimsko pravo*, Informator, Zagreb, 1988., str. 359.

¹³ *De fungere* znači onaj koji je prestao biti aktivan vidi Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 393.

Da bi ostavina prešla na određenu osobu kao nasljednika, osim činjenice da je ostavitelj umro, a da je nasljednik bio živ, bio je potreban određeni pravni temelj, pravna osnova prijenosa određene imovine. Kao što je to bio slučaj kod prijenosa stvari i prava *inter vivos*, tako je i *mortis causa* bilo potrebno da se stjecanje temelji na zakonom priznatom razlogu. Pravni temelji nasljeđivanja su bili su oporuka i zakon, tj. pravne činjenice za koje zakon veže stjecanje nasljednoga prava (krvno srodstvo, odnos posvojenja, bračna i izvanbračna veza).¹⁴

Oporučno nasljeđivanje navodimo prvo jer je ono, nakon što je pravno priznato, imalo primat pred zakonskim nasljeđivanjem, međutim, povijesno gledajući, može se lako pretpostaviti kako je prvotno u običajnom pravu bilo predviđeno nasljeđivanje od strane članova obitelji¹⁵, onih osoba koje su sudjelovale u imovini ostavitelja već za njegova života, kako to Gaj jasno navodi objašnjavajući korijene ustanove *societas fratrum* ili *consortium*.¹⁶ Međutim, ono je zakonski, kao *ius scriptum*, uređeno vrlo rano, već u Zakoniku XII ploča, te je razrađivano kasnije pretorskim ediktom i carskim konstitucijama.¹⁷ Zakonsko ili intestantno nasljeđivanje čine pravila koja određuju koje osobe iz kruga ostaviteljevih krvnih srodnika ili daljnjih rođaka mogu doći u položaj nasljednika. Ono se izvorno temeljilo na agnatskoj vezi¹⁸, tj. prema pripadnosti istoj *patria potestas*¹⁹, dok je kasnije prevladao princip krvne veze (*cognatio*).²⁰ Ono je prošlo kroz više faza, kao i oporučno nasljeđivanje što će biti vidljivo kasnije, sve dok Justinijanovom kodifikacijom nije uređeno na način koji je postao podloga suvremenog nasljednog prava.²¹ Iz zakonskog se nasljednog prava najbližih srodnika također vremenom razvilo i nužno nasljedno pravo kao svojevrzni oblik korekcije oporučnog nasljeđivanja. Ono

¹⁴ Usp. Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022., str. 349.

¹⁵ Usp. Jakab, E., *Inheritance*, u: Plessis, P. du; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 499 i sl.

¹⁶ *Consortium* predstavlja zajednicu imovine, života i rada koju obilježava zajedničko vlasništvo. Ona je zajednica više braće te njihovih žena i djece usmjerenih na poljoprivredu i stočarstvo, na čijem čelu je jedan od odraslih muškaraca u zajednici. Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 359; Romac, *op. cit.* u bilj. 8, str. 403.

¹⁷ Usp. Horvat, Petrak, *op. cit.* u bilj. 14, str. 353 i sl.

¹⁸ *Agnati* su osobe povezane (isključivo) preko muškaraca, tj. srodnika preko oca: na primjer, brat rođen od istog oca, bratov sin, ili unuk od njega; isto tako, stric s očeve strane, stričev sin, ili njegov unuk. Ali osobe koje su povezane preko žena nisu *agnati*, već su srodnici (*cognati*) po prirodnom pravu. Dakle, odnos između ujaka i sina njegove sestre nije agnatski nego srodan. Isto tako, sin tetke s očeve ili majčine strane nije *agnat* nego srodnik. Usp. Frier, B. W.; McGinn, T. A. J., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford University Press, Oxford, 2004., str. 16.

¹⁹ *Patria potestas* je bila jaka i doživotna vlast kućnog starješine (*pater familias*) nad djecom i svim daljnjim potomcima. S obzirom na to da rimsko pravo nije poznavalo ustanovu punoljetnosti, čak i sin koji je odrastao i osnovao svoju vlastitu obitelj još uvijek bi bio pod vlašću obiteljskog starješine. Vidi više u: Evans Grubbs, J., *Women and the law in the Roman Empire, A sourcebook on marriage, divorce and widowhood*, Routledge, London, New York, 2002., str. 20 i sl.; Dixon, S., *Family*, u: du Plessis, P. J.; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 464 i sl.

²⁰ Krvno srodstvo se na latinskom izražava se pojmom *cognatio* (srodstvo), koji je dovoljno širok da uključi sve one koje bismo inače danas smatramo rodbinom, tj. osobe koje su u srodstvu kao preko muškaraca tako i preko žena. Vidi Frier, McGinn, *op. cit.* u bilj. 18, str. 16.

²¹ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 497.

se javlja u slučaju da je ostavitelj bezrazložno izostavio iz oporuke, odnosno zanemario protivno dužnostima (*officium*) koje je imao prema članovima obitelji, nekoga od najbližih srodnika koji bi ga naslijedili da nije bilo oporuke.²² Njihovo pravo uvjetovano je zahtjevom koji su trebali postaviti pred sudom da im se da njihov dio nasljedstva, za razliku od drugih nasljednika koji su izravno dobivali nasljedstvo ili su bili pozivani na nasljedstvo te su ga trebali prihvatiti ili su ga mogli odbiti, dok su također mogli biti i odbijeni sa svojim zahtjevom ako bi se pokazalo da je ostavitelj imao opravdan razlog da ih iznasljedi i ne ostavi im ništa iz ostavine.²³

S obzirom na to da se tema rada odnosi na oporučno nasljeđivanje, u nastavku slijedi pregled razvoja oporučnog nasljeđivanja i oporuke kroz faze razvoja rimskog prava. Pritom neće biti obrađeni sva četiri perioda rimske pravne povijesti, kako se ona obično dijeli, već one u kojima su uvedene određene izmjene i specifičnosti vezano uz sam oblik oporuke, odnosno uz pravila oporučivanja. Naime, tijekom klasičnog perioda primjenjuju se usporedno i pravila civilnog i pretorskog prava, tako da klasično pravo neće biti izdvojeno u posebno poglavlje, no treba odmah reći da iz navedenog perioda potječe većina pravnih izvora za obje grupe ranijih oblika oporuke, i civilnog i pretorskog prava. Također, glavnina tekstova glede općenitih pitanja valjanosti i sadržaja oporuke koja će biti analizirana nakon toga, dijelovi su komentara klasičnih pravnika preneseni u Justinijanovim Digestama.

2.2. Oblik oporuke

2.2.1. Oporuka u razdoblju rimskog civilnog prava i prema Zakoniku XII ploča

Razvoj rimskog prava kroz najveći dio njegove povijesti karakterizira dualitet ustanova *ius civile*, izvornog, rimskog prava koje se primjenjivalo pred rimskim sudovima samo na rimske građane (*cives*), i instituta *ius gentium* kojima je pravnu zaštitu dao pretor nakon što su stranci postali važni sudionici trgovine i integralni dio pravnih odnosa sa Rimljanima i u Rimu.²⁴ Do stapanja dvaju slojeva došlo je tijekom klasičnog perioda, iako je paralelizam postojao praktički do kraja toga razdoblja, a formalno je ukinut uglavnom od strane Justinijana. Rimljani su prvotno, kao što je slučaj i sa drugim narodima na istom stupnju razvoja, u periodu od nastanka rimske države do posljednjih dvaju stoljeća republike živjeli u prvom redu prema pravilima isključivo vlastitog, strogo formalnog, civilnog prava (*ius civile*).

²² Usp. Horvat, Petrak, *op. cit.* u bilj. 14, str. 371.

²³ Vidi opširnije u: Plessis, P. du, *Borkowski's Textbook on Roman Law*, Oxford University Press, Oxford, 2010., str. 234 i sl.

²⁴ Usp. Horvat, M., *Rimska pravna poviest*, Knjižara Zlatko Streitenberger, Zagreb, 1943., str. 110 i sl.

Osnovna jedinica društva bila je obitelj, *familia*, koja je bila u prijelazu iz šire agnatske obitelji, u obliku *consortium*, u užu obitelj, *familia iure proprio*, u koju su uz oca obitelji (*pater familias*) ulazili i rođena djeca i daljnji potomci, a osim djece i njegova žena kao i žene njegovih potomaka ako su ušle u strogi *manus* brak²⁵, zatim posvojena i pozakonjena djeca. Sve te osobe su bile *agnati* jer ih veže ista *patria potestas*. Nakon smrti *pater familias* sve osobe koje su bile pod njegovom vlasti postaju osobe *sui iuris*, a muškarci postaju i očevi (*pater familias*) svojih obitelji. Međutim, sve te osobe i dalje ostaju *agnati* i zajedno sačinjavaju – *familiam communi iure*.²⁶ Također, treba dodati, uvažavajući povijesne okolnosti i vrlo ranu fazu razvoja prava u Rimu uz koje se veže neizdiferencirana terminologija, termin *familia* koristio se u izvorima i za ostavinu u kontekstu rimskog civilnog nasljednog prava.²⁷

Višestrukost pojma *familia* bitna je s obzirom na nasljednopravne odredbe Zakonika XII ploča (*Leges duodecim tabularum*) iz 451./450. g. pr. Kr. kojim je prvi put kodificirano dotadašnje rimsko običajno pravo, a koji je prema navodima Tita Livija predstavljao izvor cjelokupnog javnog i privatnog prava.²⁸ Zakonik se sastajao od dvanaest mjedenih ploča na kojima su bila urezana najvažnija pravila. Na petoj ploči su bila sadržana pravila koja se odnose na tutorstvo i nasljedno pravo, dvije vrlo bliske ustanove jer su vrlo često tutori bili i zakonski nasljednici pupila.²⁹ Relevantne odredbe Zakonika XII ploča 5,3 – 5,5 glase:

Tab. V, 3. *Uti legassit super pecunia tutelave suae rei, ita ius esto.* 4. *Si intestato moritur, cui suus heres nec escit, adgnatus proximus familiam habeto.* 5. *Si adgnatus nec escit, gentiles familiam habento.*³⁰

Iz ovih odredaba jasno proizlazi da oporučno nasljeđivanje još od samih početaka ima prednost prema zakonskom nasljeđivanju. Međutim, iako Zakonik XII ploča poznaje institut oporuke, ona se još uvijek ne može smatrati oporukom u punom smislu, odnosno izjavom posljednje

²⁵ U najranijim oblicima rimskog braka nevjesta bi obično napustila obitelj svoga oca (prestala mu je *patria potestas*) i ušla u *manus* svoga muža. Već krajem pretklasičnog prava, a svakako u klasičnom pravu, žena ostaje pod kontrolom *pater familias* i nakon njegove smrti postaje *sui iuris*, a njezin muž ima samo vrlo ograničenu vlast nad njom. Usp. Frier, McGinn, *op. cit.* u bilj. 18, str. 55.

²⁶ Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 128-129.

²⁷ Vidi opširnije u: Held, H.-R., *Koncept imovine u rimskom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 65, br. 3-4, 2015., str. 555 – 577.

²⁸ Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 24, str. 76 i sl.

²⁹ *Ibid.*, str. 78.

³⁰ Tab. V, 3-4: „Kako odredi (*pater familias*) o svojoj imovini i tutorstvu, tako neka bude pravo. Ako netko umre bez testamenta tko nema svog nasljednika, neka nasljedstvo pripadne najbližem *agnatu*. Ako nema *agnata*, neka nasljedstvo pripadne *gentilima*.“ Prijevod prema: Romac, A., *Zakonik dvanaest ploča*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994., str. 87.

volje sa slobodnim izbora nasljednika. Naime, smatra se da u to doba nasljednikom nije mogla biti imenovana treća osoba (*extraneus*) ako su postojali *sui heredes*. Imovina je trebala ostati u obitelji. Dakle, ovim pravilom bi se uređivala situacija kada osoba umre bez oporuke te nema bližeg nasljednika. S obzirom da se imovina trebala sačuvati u bližem obiteljskom kolektivu, propisano je da može naslijediti najbliži *agnat*, a ako nema ni *agnata* onda se nasljeđuje u još širem krugu, *gentila*. Plutarh je tvrdio kako je već u razdoblju rimskog civilnog prava prevladavalo oporučno nasljeđivanje, u smislu da bi Rimljanima oporuka predstavljala prvu fazu nasljeđivanja, a osim toga, ako je sudeći po djelima rimskih pisaca, može se zaključiti kako su Rimljani oporuke sastavljali već u mladosti pa bi ih kasnije samo prepravljali.³¹

Najstariji oblici oporuke za koje se smatra da postoje još i prije Zakonika XII ploča su: *testamentum comitiis calatis* i *testamentum in procinctu*.³² Prva je bila javna oporuka pred narodnom skupštinom (*comitia calata*), koja sastajala dva puta godišnje, 24. ožujka i 24. svibnja isključivo u svrhu pravljenja testamenta, a predsjedao joj je *pontifex maximus*. Takav oblik oporuke po svojem obliku bio je sličan institutu arogacije.³³ Bila je riječ o vrsti javne oporuke s dvojnog ulogom kurijatske skupštine. Prvo je uloga kurijatske skupštine bila da u obliku zakonodavnog akta donese odobrenje za oporuku, a kasnije se zadržala samo uloga svjedoka pred kojima se izrekla posljednja volja.³⁴ Dakle, u takvoj vrsti oporuke ne postoji još slobodno oporučno raspolaganje svojom imovinom, s obzirom na sudjelovanje i potrebno odobrenje od strane narodne skupštine.

³¹ Jakab tako na temelju analiziranih izvora navodi: „Reading the works of Cicero, Pliny, Seneca, Lucian or Augustine one gets the impression that wealthy citizens made their wills already at a young age and remade them several times during their lives. Pliny stated that a person’s will was the mirror of his character (Plin. Ep. 8.18). “The Romans tell the truth only once in their lives, in their will”, declared Lucian, criticising the contemporary elite (Lucian, Nigr. 30). There can be no doubt that wills mattered more for “the propertied and the educated” of Roman society.“ Usp. Jakab, *op. cit.* u bilj. 15, str. 499.

³² Gai, Inst. II,101: „*Testamentorum autem genera initio duo fuerunt: nam aut calatis comitiis testamentum faciebant, quae comitia bis in anno testamentis faciendis destinata erant, aut in procinctu, id est cum belli causa arma sumebant: procinctus est enim expeditus et armatus exercitus. Alterum itaque in pace et in otio faciebant, alterum in proelium exituri.*“ (U početku su postojala dva oblika testamenta, jer su testamenat pravili ili u *comitia calata*, a te su se komicije sastajale dva puta godišnje radi pravljenja testamenata, ili *in procinctu*, to jest kada su zbog stupanja u borbu uzimali oružje. Riječ „*procinctus*“, naime, znači pripremljenu i naoružanu vojsku. Jedan su, dakle, testamenat pravili u miru i dokolici, a drugi uoči ulaska u bitku.). Prijevod prema: Romac, A., *Izvori rimskog prava*, Informator, Zagreb, 1973., str. 479.

³³ *Adrogatio* (*arrogatio*) je najstariji oblik posinjenja s određenim posljedicama. Kako navode Eisner i Horvat, njime je „ne samo arogirani nego je i čitava njegova obitelj prelazila u obitelj i time pod *patriam potestatem* aroganta. ... Činom arogacije upravljao je *pontifex maximus*. On bi nakon prethodnog ispitivanja dopustivosti arogacije sazvao kurijatsku narodnu skupštinu (...), pitao bi najprije aroganta, da li i zašto želi dotičnu osobu arogirati, zatim bi pitao arogiranoga, da li i zašto pristaje na to pristaje, i najzad bi tražio odobrenje od narodne skupštine. ... Nakon odobrenja arogacije po narodnoj skupštini izvršio bi arogirani odreknuće od svog kućnog kulta (*detestatio sacrorum*).“ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 179. Također vidi Romac, *op. cit.* u bilj. 8, str. 21 – 22.

³⁴ Vidi Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 479.

Uz nju u postojala je još oporuka u obliku *testamentum in procinctu* koja je bila najstarija vojnička oporuka, koju su sastavljali vojnici koji bi se nalazili u bojnom redu, stoga su mogli oporučivati na neformalan način, usmenom izjavom pred svojim suborcima u ratu.³⁵ Dakle, tu radilo o oporuci koju su pravili vojnici uoči ulaska u bitku, zbog čega se nije tražio odgovarajući formalizam. Tu možemo primijetiti začetke podjele vrsta oporuka u redovnom i izvanrednom obliku. Vojnici koji su oporučivali na neformalan način uoči borbe, u tzv. izvanrednim okolnostima, mogli su oporučiti na neformalan način zato što tada niti nije postojao drugi oblik oporučivanja osim gore navedenog pred narodnom skupštinom. Dakle, u najstarije doba postojale su samo ove dvije vrste oporuka, međutim s obzirom na njihovu ograničenost i nepristupačnost pojavio se i treći oblik oporučivanja.

Vjerojatno se već u rano civilno doba počela upotrebljavati i oporuka u formi *testamentum per aes et libram*³⁶, odnosno, uporabom mancipacije (*gestum per aes et libram*) kao posla *inter vivos* bi se postizavali učinci oporuke. Najdetaljniji opis *mancipatio familiae* da je Gaj u svojem poznatom udžbeniku iz sredine 2. stoljeća – Institucijama:

Gai. Inst. II, 104: *Eaque res ita agitur: qui facit <testamentum>, adhibitis, sicut in ceteris mancipationibus, V testibus civibus Romanis puberibus et libripende, postquam tabulas testamenti scripserit, mancipat alicui dicis gratia familiam suam; in qua re his verbis familiae emptor utitur: "familiam pecuniamque tuam endo mandatela tua custodelaque mea <esse aio, eaque>, quo tu iure testamentum facere possis secundum legem publicam, hoc aere," et ut quidam adiciunt, "aeneaque libra, esto mihi empta"; deinde aere percutit libram idque aes dat testatori velut pretii loco; deinde testator tabulas testamenti <manu> tenens ita dicit: "haec ita ut in his tabulis cerisque scripta sunt, ita do, ita lego, ita testor, itaque vos, Quirites, testimonium mihi perhibetote"; et hoc dicitur nuncupatio: nuncupare est enim palam nominare, et sane quae testator specialiter in tabulis testamenti scripserit, ea videtur generali sermone nominare atque confirmare.*³⁷

³⁵ Usp. Mousourakis, G., *Fundamentals of Roman Private Law*, Springer, Berlin, Heidelberg, 2012., str. 284 – 285.

³⁶ Usp. Plessis, *op. cit.* u bilj. 23, str. 217 – 218.

³⁷ Gai. Inst. II, 104: „Taj posao se obavlja na sljedeći način: oporučitelj poziva pet punoljetnih rimskih građana za svjedoke i libripensa, i pošto je napisao na tablicama tekst oporuke, mancipira forme radi svoju imovinu. Tom prilikom *familiae emptor* izgovara sljedeće riječi: "Da bi mogao pravovaljano da sastaviš oporuku u skladu sa javnim pravom, uzimam tvoju obitelj i imovinu na svoju brigu i čuvanje putem ove bronce", a neki dodaju i "putem ove brončane vage neka mi bude kupljena", zatim udara vagu s komadom bronce i predaje oporučitelju broncu na ime cijene. U tom trenutku ostavitelj, držeći u ruci tablice s tekstom oporuke, daje sljedeću izjavu: „Onako kako je na ovim tablicama i vosku zapisano, tako dajem, tako ostavljam, tako izjavljujem posljednju volju; i tako mi Vi,

Dakle, postupak oporučivanja u ovom obliku išao je tako da je oporučitelj pred petoricom svjedoka mancipacije te *libripensom*, nakon što je ispisao tekst oporuke, prenio svoju imovinu (*mancipatio familiae*) osobi od povjerenja koja se zvala *familiae emptor*. U najranijoj oporuci takve vrste on bi stupio u položaj nasljednika, a potom se fiducijarno obvezao da će po mancipantovoj smrti ostavinu prenijeti na osobe koje je mancipant označio. Prema tome, nasljednici zapravo ne bi izvodili svoje pravo na nasljedstvo neposredno od ostavitelja, već od *familiae emptora*. On je tek kasnije prestao biti stvarni vlasnik ostavine i postao izvršitelj oporuke, a potom je izgubio i to svojstvo.³⁸ Dakle, ostavitelj je mancipacijom na njega prenio svoju imovinu te bi mu nunkupacijom³⁹ naložio da poslije njegove smrti preda ostavinu nasljednicima.

Međutim, kasnije kada je iz primjene izlazio *testamentum comitiis calatis*, ostala je samo oporuka *per aes et libram*, no i ona je evoluirala. Naime, i dalje se oporučivalo na način da je oporučitelj pozvao petoricu punoljetnih rimskih građana kao svjedoke, osobu s vagom (*libripensa*) i *familiae emptora*, no on gubi funkciju stvarnog nasljednika, već ostaje samo radi ispunjenja forme. On je stjecatelj imovine među živima koji je po fiducijarnom odnosu vjere i poštenja (*fides*) bio dužan ispuniti oporučiteljevu volju i nakon njegove smrti ostavinu razdijeliti nasljednicima. Naime, s obzirom na strogo formalan postupak on je i dalje morao svečano izjaviti da po nalogu oporučitelja uzima njegovu imovinu kako bi oporuka ispunjavala sve uvjete za valjanost po javnom pravu, te je zatim novčićem udario o vagu kao da plaća, čime bi se izvršila primopredaja. Međutim, novi moment jest to da bi oporučitelj umjesto javnog izgovaranja kome što želi ostaviti, već ranije sastavio oporuku na tablicama, u pisanoj formi, u kojoj bi odredio kome i kako želi podijeliti svoju imovinu, te bi u postupku mancipacije izjavio da je ono što piše na pločama koje je držao u ruci njegova posljednja volja. Tada se smatralo da je ono što je na pločicama testamenta napisano njegova objavljena i potvrđena izjava

Kviriti, posvjedočite.” Ove se riječi nazivaju nunkupacija, jer *nuncupare* znači javno objaviti, a smatra se da je oporučitelj ono što je posebno u oporuci napisao, javnom izjavom objavio i potvrdio.“ Prijevod na temelju: Stanojević, O., *Gaj, Institucije*, Nolit, Beograd, 1982., str. 115 – 117. Također vidi Johnston, D., *Succession*, u: Johnston, D. (ur.), *The Cambridge Companion to the Roman Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015. str. 344. Također vidi tekst Justinijanovih Institucija u Romac, A., *Justinijan. Institucije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994., str. 165 – 167.

³⁸ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 480.

³⁹ „*Nuncupatio*, lat. u rimskom pravu, svečana izjava učinjena pred svjedocima, koja je sačinjavala bitni dio određenih formalističkih pravnih poslova (*mancipatio*). Takve su izjave za svaki pojedini posao imale i odgovarajuću formulu, kao, primjerice, za prijenos vlasništva ili za sastavljanje oporuke (*testamentum*).“ Usp. Petrak, M., *Nuncupatio, Traditio iuridica*, Informator, 01.01.2008., str. 3. Također vidi: Nowak, M., *Wills in the Roman empire: a documentary approach*, Journal of Juristic Papirology, vol. 23, Suppl., Warsaw, 2015., str. 20 i sl.

posljednje volje. Time se i *mancipatio familiae* pretvorila u pravu, formalnu oporuku s imenovanjem nasljednika.⁴⁰

Takva oporuka se sastavljala u pravilu na drvenim pisaćim pločama, čija je jedna strana bila malo produbljena i prekrivena voskom koja je činila plohu za pisanje. Potom su osmislili način da povežu ploče na način da je jedan primjerak sadržaja bio vidljiv izvana, a drugi je bio zapečaćen i zaštićen iznutra. Svaki od svjedoka te *libripens* i *familiae emptor* stavljali su svoj pečat. Osim takve oporuke u kojoj su raspolaganja bila zapisana, postojala je i dalje i usmena oporuka, odnosno, oporuka *per aes et libram* u kojoj je sama nunkupacija sadržavala izjavu posljednje volje, bez upisivanja na pločice.⁴¹

Može se zaključiti da je još u civilnom pravu *pater familias* mogao raspolagati svojom imovinom za slučaj svoje smrti na način kako je želio. Pritom su postojanje strogih pravila o obliku valjane oporuke, kao što je izgovaranje svečanih riječi uz prisustvo svjedoka, kao i pečati na pločicama, služili tome da se volja ostavitelja ustvrdi bez sumnje.⁴² Bez obzira što su već tijekom posljednja dva stoljeća Republike ublažene stroge pretpostavke oporučivanja uvođenjem oporuke pretorskog prava, oporuka u obliku *testamentum per aes et libram* zadržala se i tijekom pretorskog i klasičnog prava – koristili su je i Julije Cezar i Oktavijan August (Svet. Tib. 23, Klaud. 4,7, Ner. 4), a na njezinu uporabu od strane običnog puka tijekom 2. stoljeća upućuje i Plinije Mlađi (*Pisma* 8, 18).⁴³

2.2.2. Oporuka prema pretorskom pravu

U razdoblju nakon Drugog punskog rata, uslijed širenja države, naglog ekonomskog rasta i intenziviranja trgovine sa strancima koji sve više dolaze u Rim, došlo je općenito do promjene društvenih i ekonomskih odnosa. Povećanje bogatstva i jačanje individualizma utjecalo je na traženje zaobilaznih puteva oko formi civilnog prava te slabljenje *patria potestas* i agnatske zajednice, dok jača uloga privatne volje, a krvno srodstvo dobiva sve veću ulogu, i općenito i u nasljednom pravu.⁴⁴ Naime, prateći društvene promjene, dolazi i do znatnih promjena u pravu koje je pratilo ili pokušavalo korigirati navedene promjene. Jedan primjer toga kako su narodne skupštine pokušale utjecati na nove okolnosti jest *Lex Furia testamentaria* kojim se pokušalo

⁴⁰ Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 403.

⁴¹ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 481.

⁴² Usp. Plessis, *op. cit.* u bilj. 23, str. 217.

⁴³ Usp. Jakab, *op. cit.* u bilj. 15, str. 501.

⁴⁴ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 253, bilj. 4.

ograničiti raspolaganja zapisima.⁴⁵ Ipak, glavnu funkciju u tom razdoblju imao je pretor zbog čega se i čitavo to razdoblje naziva razdoblje honorarnog prava (*ius honorarium*). Pretor je imao važnu ulogu u prvom dijelu rimskog postupka (*in iure*) gdje je odlučivao o dopuštanju ili odbijanju pružanja pravne zaštite. Navedenu funkciju pretor je iskoristio kako bi dao zaštitu i dotada pravno neuređenim odnosima, uvodeći nove pravne institute, izdavanjem formula i davanjem posebnih oblika pravne zaštite u svome ediktu (*edictum praetoris*).⁴⁶

U kontekstu nasljednog prava dolazi tako nastaju paralelno dva sustava nasljeđivanja, prema civilnom i pretorskom pravu, jer pretor ne stavlja izvan snage nasljedno pravo prema *ius civile*, već samo osniva ustanovu pretorskog nasljeđivanja nazvanu *bonorum possessio*. Definiciju *bonorum possessio* nam daje Ulpijan u 39. knjizi komentara pretorskog edikta:

D. 37, 1, 3, 2–3 (*Ulpianus libro 39 ad edictum*) *Bonorum igitur possessionem ita recte definiemus ius persequendi retinendique patrimonii sive rei, quae cuiusque cum moritur fuit. Invito autem nemini bonorum possessio acquiritur.*⁴⁷

Prema tome, *bonorum possessio* je institut koji je uveo pretor kako bi dao nasljednicima pravo potraživanja i pridržavanja imovine koje bi im pripadale nakon smrti ostavitelja. Riječ je o nasljeđivanju koje je specifično po tome što bi pretor proširio krug srodnika koji su mogli postati nasljednicima na način da im je dozvolio da uđu u posjed (*possessio*) ostavinske mase. Time oni nisu formalno postajali nasljednicima, već samo posjednicima ostavine, no koji bi uz pretorsku zaštitu prema civilnim nasljednicima i trećima bili dovedeni u isti položaj kao i civilni nasljednici.⁴⁸

Smatra se da je pretor prvo dao *bonorum possessio* određenim intestatnim „nasljednicima“, a zatim i oporučnim, odnosno onim osobama koje su bile imenovane nasljednicima u oporuci

⁴⁵ *Lex Furia testamentaria* je zakon donesen između 204. i 169. pr. Kr., a smatra se najranijim zakonom koji postavlja ograničenja na način da se na ime legata ne smije primiti više od 1000 asa, ali to se ne odnosi na najbliže srodnike. Usp. Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, vol. 43, br. 2, 1953., str. 552.

⁴⁶ Usp. Romac, *op. cit.* u bilj. 8, str. 404; Stein, P., *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007., str. 16 i sl.

⁴⁷ Prema Ulpijanovom tekstu D. 37, 1, 3, 2-3 (*Ulpianus libro 39 ad edictum*) „*bonorum possessio* pravno ovako definiramo (određujemo): to je pravo potraživanja i pridržavanja imovine ili stvari koje su nekome pripadale u času smrti. Nikome se ne može dodijeliti *bonorum possessio* protiv njegove volje.“ (2. *Bonorum igitur possessionem ita recte definiemus ius persequendi retinendique patrimonii sive rei, quae cuiusque cum moritur fuit*. 3. *Invito autem nemini bonorum possessio acquiritur*.) Prijevod prema: Romac, *op. cit.* u bilj. 32, str. 469.

Razlikuju se: *bonorum possessio secundum tabulas*, koja se davala onome koji je oporukom određen kao nasljednik, zatim *bonorum possessio sine tabulis* (*bonorum possessio intestati*) koja se davala zakonskim intestatnim nasljednicima, te konačno *bonorum possessio contra tabulas* koja se davala nužnim nasljednicima protivno oporuci. Usp. Romac, *op. cit.* u bilj. 8, str. 47 – 48.

⁴⁸ Usp. Romac, *op. cit.* u bilj. 8, str. 46.

koja nije odgovala formalnostima rimske civilne oporuke, ali je ispunjavala pretpostavke koje je pretor smatrao dostatnima da se utvrdi jasna posljednja volja ostavitelja.⁴⁹ U navedenom slučaju se govori o oporuci po pretorskom pravu. Iz sljedećih nekoliko tekstova iz različitih razdoblja rimskog prava može se razaznati pod kojim uvjetima je pretor davao *bonorum possessio* na temelju oporuke (*secundum tabulas*). Kronološki je prvi Ciceronov tekst:

*Cicero, In Verr. 2; 1, 45, 117: Si de hereditate ambigetur et tabulae testamenti obsignatae non minus multis signis, quam e lege oportet, ad me proferentur, secundum tabulas testamenti potissimum possessionem dabo.*⁵⁰

U njemu je Ciceron, u okvirima svojeg govora protiv Verresa, opisao pravilo koje je vrijedilo u razdoblju honorarnog prava tijekom kasne republike u slučaju kad je sporno pravo nasljeđivanja. Prema tekstu, u tom slučaju pretor će dati *bonorum possessio* nasljedniku koji mu bude predao na uvid pločice testamenta potpisane od određenog broja svjedoka, tj. taj broj ne smije biti manji od broja propisanog civilnim pravom.

Sličan tome je i tekst klasičnog pravnika Ulpijana koji je na sljedeći način opisao pravilo o davanju posjeda ostavine:

*Ulpiani, Reg. 26,6: Etiam si iure civili non valeat testamentum, forte quod familiae mancipatio vel nuncupatio defuit, si signatum testamentum sit non minus quam septem testium civium Romanorum signis, bonorum possessio datur.*⁵¹

Dakle, ako oporuka nije bila valjana zbog nepoštovanja odgovaljuće forme civilnog prava, primjerice, ako ne bi bila izvršena ili bi bila nepravilno izvršena mancipacija ili ako nije izrečena potrebna nunkupacija, bonorum posesija se mogla dati oporučnom nasljedniku koji je mogao podnijeti oporuku s pečatima barem sedmorice svjedoka. Osim same formalnosti pretorska oporuke, tekst posebno potvrđuje činjenicu da su u razdoblju rimskog klasičnog prava paralelno postojale oporuke po civilnom i honorarnom prava.

⁴⁹ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 475.

⁵⁰ Ciceron, *In Verrem II*; 1, 45, 117: „Ako je pitanje nasljeđivanja sporno, ja ću, ako mi budu podnijete (na uvid) pločice testamenta, potpisane, od ne manjeg broja svjedoka nego što to traži zakon, dozvoliti *bonorum possessio*.“ Prijevod prema: Romac, A., *op. cit.* u bilj. 32, str. 481.

⁵¹ Ulpian, Reg. 28,6: „Iako po civilnom pravu testament nije pravovaljan, na primjer ako nije izvršena mancipacija ili nunkupacija, ukoliko su testament potpisali, ne manje od sedam svjedoka, rimskih građana, dozvoljava se *bonorum possessio*.“ Prijevod prema: *ibid.*, str. 481.

O sukobu prava civilnih intestatnih i pretorskih oporučnih nasljednika posebno govori Gaj, oslanjajući se na jedan reskript Antonina Pija, u svojim Institucijama:

Gai, Inst. II, 120: *Sed videamus, an etiamsi frater aut patruus extent, potiores scriptis heredibus habeantur. Rescripto enim imperatoris Antonini significatur eos, qui secundum tabulas testamenti non iure factas bonorum possessionem petierint, posse adversus eos, qui ab intestato vindicant hereditatem, defendere se per exceptionem doli mali.*⁵²

Gaj opisuje slučaj u kojem se postavlja pitanje imaju li brat ili sin ostavitelja koji predstavljaju zakonske nasljednike pravo prvenstva pred nasljednicima određenim oporukom u slučaju da oporuka ne udovoljava pravilima civilnog prava u pogledu forme. Iako bi navedeno trebalo već biti riješeno ranije i pretorskim ediktom, Gaj posebno upućuje na reskript cara Antonina Pija da će se pravo na posjed ostavine dati onim nasljednicima koji bi naslijedili na temelju oporuke koja ne udovoljava formi civilnog prava. Osim toga, navodi se konkretna zaštita protiv zakonskih nasljednika, tj. osoba koje bi imale po zakonu imale pravo na nasljedstvo da oporuka nije valjana – *exceptio doli mali*.

Uz ovaj oblik zaštite protiv *hereditatis petitio* civilnih nasljednika, *bonorum possessor* je imao prema trećima *interdictum quorum bonorum* kojom bi se potraživao sam posjed ostavine od onih koji bi to osporavali. Uz to, s vremenom su mu dane i singularne tužbe koje bi sadržavale fikciju kojom se uzimalo da je *bonorum possessor* postao civilni nasljednik (*actione utiles*).⁵³

U skladu s općom naravi pretorskih sredstava koja su bila vremenski ograničena, i zahtjev za *bonorum possessio* trebalo je postaviti u određenom roku. Nasljednici po ravnoj liniji tj. preci i potomci su morali podnijeti zahtjev za *bonorum possessio* u roku od godine dana od dana kada su saznali za svoja prava, odnosno od trenutka kad su mogli podnijeti zahtjev, dok je za ostale nasljednike taj rok iznosio sto dana.⁵⁴

2.2.3. Oporučno nasljeđivanje prema carskom i Justinijanovom zakonodavstvu

⁵² Gai, Inst. II, 120: „Ako pogledamo da li brat ili stric koji su živi imaju prednost pred nasljednicima imenovanim testamentom. Na osnovi reskripta imperatora Antonina mogu se osobe koje, na temelju pločica testamenta koji nije napravljen u skladu s civilnim pravom, traže bonorum posesiju protiv zakonskih nasljednika (*ab intestato*) – braniti s *exceptio doli mali*.“ *Ibid.*, str. 481.

⁵³ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 523 – 524.

⁵⁴ Vidi Plessis, *op. cit.* u bilj. 23, str. 208 – 209.

Tijekom kasnog klasičnog i posebno tijekom postklasičnog prava nastojalo se sve više približiti dva sloja rimskog prava. Carsko zakonodavstvo težilo je proširenju reformi nasljednog prava koje je počeo pretor. Nastojalo se ukloniti razliku između oporuke po *ius civile* i oporuke po pretorskom pravu, a također su uvedeni i novi oblici oporuke. U doba dominata, poslije Konstantina, a prije Justinijana, već su postojala su dva glavna oblika javne oporuke: oporuka upisana *apud acta* koja se davala na sudu, te oporuka u pismenom obliku pohranjena u carskom arhivu. Uz to je bila dopuštena i privatna oporuka bez *mancipatio familiae*, ali i dalje uz prisustvo sedam, ponekad i pet svjedoka.⁵⁵ Prema konstituciji iz 439. g., kao jedinstveni model privatne oporuke definirana je tripartitna oporuka koja se temeljila na tri različita izvora – prema pravilima civilnog prava oporuka se morala izvršiti neprekidno, u jednom činu, *unitas actus*, i u prisutnosti sedmorice svjedoka; zatim su morali biti pečati svjedoka što proizlazi iz pretorskog prava; te konačno moraju biti i potpisi svjedoka, što je bilo pravilo carskog zakonodavstva.⁵⁶ Justinijan je na to nastavio izgradnju sustava oporučnog nasljeđivanja, što je vidljivo i iz njegova Kodeksa, za razliku od intestatnog nasljeđivanja koje je u potpunosti uredio tek Novelama ukinuvši nasljeđivanje na temelju agnatske veze te stvorivši novi sustav nasljeđivanja koji se potpuno temeljio na krvnom srodstvu.⁵⁷

Prema Justinijanovom zakonodavstvu postojala je redovita privatna oporuka, izvanredna oporuka i javna oporuke. Redovita privatna oporuka mogla je biti sastavljena u usmenom ili pisanom obliku. Usmena oporuka (*testamentum per nuncupationem ili nuncupativum*) izvršila se na način da je oporučitelj glasno i jasno pred svjedocima izrekao svoju posljednju volju, dok je neposredno nakon toga o njoj mogla biti zapisana i bilješka (*testamentum nuncupativum in scriptum redactum*).⁵⁸ Trebalo je biti sedam svjedoka koji bili pozvani za tu svrhu, *testes rogati*⁵⁹, a isti broj i pravila glede svjedoka su važili i za pisane oporuke. Među svjedocima, naime, nisu mogli biti: robovi, peregrini, žene, nedorasli, duševno bolesni, gluhi, slijepi, rasipnici, *intestabiles*, *infamni*, osobe pod vlašću oporučitelja (*patria potestas*), niti osobe koji su oporukom određene kao nasljednici.⁶⁰ Smatra se da se usmena oporuka koristila samo iznimno, a pravilo su bile pisane oporuke.⁶¹ Pisanu oporuku je oporučitelj mogao sam napisati (*testamentum holographum*) ili bi je napisala treća osoba (*testamentum allographum*). Potonju

⁵⁵ Usp. Buckland, W. W.; Stein, P., *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Third Edition, Revised, Cambridge University Press, Cambridge, 1975., str. 286.

⁵⁶ *Ibid.*, str. 287.

⁵⁷ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 501.

⁵⁸ Vidi Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 483; Mousourakis, *op. cit.* u bilj. 35, str. 287.

⁵⁹ Usp. Horvat, Petrak, *op. cit.* u bilj. 14, str. 362.

⁶⁰ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 482.

⁶¹ Usp. Buckland, Stein, *op. cit.* u bilj. 55, str. 287.

je oporučitelj morao vlastoručno potpisati, dok holografska nije ni trebala biti potpisana ako bi je oporučitelj napisao svojom rukom (*per holographam scripturam*). Također, kod izrade pisane oporuke nisu trebali biti prisutni svjedoci, međutim oporučitelj bi ju morao pred svjedocima pokazati, proglasiti ju kao svoju posljednju volju, a alografsku i potpisati. Potom su svjedoci potpisali ispravu (*subscribere*) i na nju stavili svoj pečat, a uz pečat se dodalo i ime svjedoka (*superscribere*).⁶²

Izvanredna privatna oporuka je bila oporuka uz određene specifičnosti, poput više ili manje formalnosti. Primjerice, za oporuke slijepih i nepismenih postojala je mogućnost da naprave usmenu oporuku ili pisanu oporuku (*testamentum allographum*) koju bi sastavila treća osoba uz prisutnost bilježnika, tj. osmog svjedoka koji je trebao nepismenog oporučitelja potpisati (*octavus subscriptor*), a slijepom je morao pročitati sadržaj oporuke i supotpisati oporuku uz stavljanje pečata na ispravu. Također, slične naravi je bila oporuka je bila oporuka koja bi bila sastavljena u ruralnom ili slabo naseljenom području (*testamentum ruri conditum*), za koju je bilo dovoljno pet svjedoka koji čak nisu morali biti pismeni, u kojem slučaju bi pismeni mogli potpisivati nepismene.⁶³ Kod sastavljanja oporuke za vrijeme epidemije (*pestis tempore conditum*) nisu trebali svi svjedoci biti istovremeno prisutni.⁶⁴ Dakle, u slučaju postojanja neke zarazne bolesti kada bi okupljanje više ljudi na istom mjestu povećalo rizik od zaraze dopušteno je da svjedoci ne trebaju biti istovremeno prisutni, ali morao se poštovati odgovarajući propisani broj. Postojala su i posebna pravila za oporuke kojima su roditelji oporučivali samo u korist svojih potomaka, tj. *testamentum parentum inter liberos*. Kod takve usmene oporuke bilo je dovoljno prisustvo samo dvojice svjedoka, a kod pismene je bilo potrebno da se pismeno naznače imena potomaka i njihovi nasljedni redovi.⁶⁵ Također su postojale i posebne odredbe za gluhoonijeme i druge slučajeve, kao i posebna pravila za vojničke oporuke.

Kao glavni oblik izvanredne oporuke pojavljuje se *testamentum militis* ili vojnička oporuka po carskom zakonodavstvu koja je bila potpuno oslobođena formalnosti.⁶⁶ Prema Ulpijanovom tekstu, D. 29, 1, 1, pr. (*Ulpianus libro 45 ad edictum*) ona se prvo pojavljuje kod Cezara, a karakter stalnog privilegija u korist vojnika dao joj je Tiberije. U okviru istog teksta pritom se navodi: „*Faciant igitur testamenta quo modo volent, faciant quo modo poterint sufficiatque ad bonorum suorum divisionem faciendam nuda voluntas testatori*“, odnosno da su vojnici mogli

⁶² Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 483.

⁶³ *Ibid.*

⁶⁴ Usp. Kaser, M., *Roman private law*, University of South Africa, Pretoria, 1984., str. 347.

⁶⁵ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 484.

⁶⁶ *Ibid.*

oporučivati kako god hoće i kako god mogu.⁶⁷ Na temelju kontinuirane uporabe te održavajući opće pravilo o potpunoj neformalnosti, koje izražava primjerice i Konstantinova odredba iz 334. g. (C. 6, 21, 15, 1)⁶⁸, u Justinijanovu kodifikaciju su preuzeta pravila prema kojima su vojnici mogli pravovaljano oporučiti čak i ako ne bi pozvali zakonom određen broj svjedoka niti bi vodili računa o drugim propisanim formalnostima. U samom Kodeksu vojnička je oporuka istaknuta kao jedna od vrsta oporučivanja u izvanrednim okolnostima:

Just. Inst. II, 11, pr.: *...nam quamvis hi neque legitimum numerum testium adhibuerint neque aliam testamentorum sollemnitatem observaverint, recte nihilo minus testantur, videlicet cum in expedituonibus occupati sunt quod merito nostra constitutio induxit.*⁶⁹

Vojnička oporuka je prema tome bila valjana neovisno u kojem obliku je bila sastavljena i to samo na temelju njihove posljednje volje. Međutim, ta povlastica je vrijedila samo za vrijeme vojne službe te se nije mogla koristiti nakon izlaska iz vojske. Uz to, takva oporuka, koja je sastavljena suprotno općim pravilima, vrijedila bi samo u slučaju da je taj vojnik – ostavitelj umro u vojnoj službi, ili u roku od godine dana nakon otpusta iz vojske.⁷⁰ Ako bi vojnik preživio vojni pothvat nakon isteka roka od godine dana od otpusta morao je sastaviti redovnu oporuku prema važećim pravilima kako bi postigao učinak pravno valjanog oporučivanja. Vežano uz vojničku oporuku valja spomenuti slučaj oporuke koja je sastavljena u zarobljeništvu. Justinijan u svojim Institucijama objašnjava pravila i za takav slučaj oporučivanja:

Just. Inst. II, 12, 5: *Eius, qui apud hostes est, testamentum quod ibi fecit non valet, quamvis redierit: sed quod dum in civitate fuerat fecit, sive redierit, valet iure postliminii, sive illic decesserit, valet ex lege Cornelia.*⁷¹

⁶⁷ Vidi Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 5, str. 405.

⁶⁸ Usp. Horvat, Petrak, *op. cit.* u bilj. 14, str. 363, bilj. 244.

⁶⁹ Just. Inst. II, 11, pr.: „...naime, iako nisu priložili oporuku sa zakonskim brojem svjedoka niti su poštovane druge formalnosti oporuke, ništa manje neće valjano oporučiti, tj. kad su na vojnom pohodu povodom čega je to naša konstitucija i uvela.“ Prijevod na temelju: Romac, *op. cit.* u bilj. 37, str. 173.

Također usp. C. 6, 21, 17, prema: Frier, B. W., *The Codex of Justinian – A New Annotated Translation with Parallel Latin and Greek Text*, vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 2016., str. 1493.

⁷⁰ Prema Ulp. Reg. 23, 10. Glede teksta i za prijevod vidi Romac, *op. cit.* u bilj. 32, str. 485.

⁷¹ Just. Inst. II, 12, 5: „Oporuka koja je napravljena u zarobljeništvu nije valjana čak ni ako se kasnije ta osoba i vratila iz zarobljeništvu. Tek u slučaju da je oporučitelj u domovini kao građanin napravio oporuku, ona će biti valjana i ako se vrati iz zarobljeništvu, prema pravu povratka, a ako umre u zarobljeništvu ona će biti valjana prema Kornelijevoj zakonu.“ Prijevod prema Romac, *op. cit.* u bilj. 37, str. 181.

Što se tiče ratnih zarobljenika, oni bi izgubili status slobodnog rimskog građanina i spadali pod robove, a samim time i izgubili sposobnost sastavljanja oporuke (*testamenti factio activa*). Stoga, ako bi zarobljenik sastavio oporuku na neprijateljskom području, takva oporuka ne bi imala pravnu snagu, čak ni u slučaju da se dotični vrati iz zarobljeništva. Međutim oporuka bi bila valjana u slučaju da je sastavio oporuku u svojoj domovini kao slobodni rimski građanin te pao pod zarobljeništvo, a onda se živ vratio u domovinu. Takva oporuka je valjana na temelju prava povratka, a u slučaju da bi umro u zarobljeništvu takva oporuka bi bila valjana na temelju Kornelijeve zakona.

Treću skupinu oporuka čine javne oporuke, koje su mogle biti *testamentum principi oblatum* i *testamentum iudici oblatum*.⁷² *Testamentum principi oblatum* je oporuka koja je bila predana na čuvanje carskoj kancelariji, dok se *testamentum iudici oblatum* davala na čuvanje sudu. Osim toga, oporučitelj je izravno, usmeno izjaviti svoju posljednju volju pred određenim javnim službenikom, a koji bi takvu oporuku sastavio u obliku službenog dokumenta. Stoga je vidljivo da su u biti javne oporuke također mogle biti usmene i pisane, a zadnje opet holografske i alografske.⁷³

Osim navedenih pravila u pogledu forme i oblika, oporuka je morala ispunjavati i druge propisane uvjete. Da bi oporuka mogla proizvoditi pravne učinke potrebno je bilo da je sastavi osoba koja je sposobna za takav pravni posao, također mora ispunjavati odgovarajuće pretpostavke u pogledu samog sadržaja oporuke. Slijedi detaljnije izlaganje pretpostavki za valjanost oporuke u pogledu njenog sadržaja, ali i sposobnosti koja je potrebna da bi se moglo oporučiti i naslijediti na temelju iste.

2.3. Oporučno nasljeđivanje i sadržaj oporuke

2.3.1. Testamenti factio activa i testamenti factio passiva

Da bi neka osoba u Rimu mogla sastaviti oporuku morala je imati oporučnu sposobnost. Međutim, s obzirom na to da je između Rimljana i stranaca, peregrina nasljeđivanje bilo strogo zabranjeno, samo rimski građani su imali pravo raspolagati svojom imovinom *mortis causa*.⁷⁴ Prema tome za sposobnost oporučivanja (*testamenti factio activa*) tražilo se, prije svega, da je oporučitelj rimski državljanin. Nadalje, u civilnom pravu, kada je imovina pripadala *pater familias*, samo osobe *sui iuris* imale su pravo raspolagati obiteljskom imovinom. Tek u

⁷² Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 484.

⁷³ Usp. Mousourakis, *op. cit.* u bilj. 35, str. 287.

⁷⁴ Vidi Jakab, *op. cit.* u bilj. 15, str. 502.

klasičnom razdoblju sin koji je bio pod *patria potestas* mogao je raspolagati određenim sredstvima koje je sam zaradio obavljanjem vojne ili administrativne službe (*peculium castrense* i *quasi castrense*).⁷⁵ Po pretklasičnom pravu žene su mogle sastaviti valjanu oporuku samo ako su prije toga sklopile brak u formi *coemptio*⁷⁶, dok su od doba cara Hadrijana mogle sastaviti oporuku uz odobrenje tutora.⁷⁷

Osim što je oporučitelj morao biti rimski građanin, ili je morao imati *ius commercii*, morao je biti i slobodan rimski građanin. Ipak, državni robovi (*servus publicus*) mogli su slobodno raspolagati polovinom pekulija⁷⁸, dok *Latini Iuniani* nisu mogli sastavljati oporuku.⁷⁹ Aktivna legitimacija morala je biti prisutna kod oporučitelja od trenutka sastavljanja oporuke pa neprekidno do smrti. Pretor je pak davao *bonorum possessio* nasljedniku u situacijama kada je oporučitelj u trenutku sastavljanja oporuke i u trenutku smrti imao oporučnu sposobnost, ali ju je u međuvremenu izgubio. Kasnije se još tražila svjesnost oporučitelja u trenutku sastavljanja oporuke.⁸⁰ Gaj u Institucijama 2,114 opisuje pretpostavke za valjanost oporuke na sljedeći način:

Gai. Inst. II, 114: *Igitur si quaeramus an valeat testamentum, inprimis advertere debemus, an is qui id facerit, habuerit testamenti factionem; deinde, si habuerit, requiremus an secundum iuris civilis regulam testatus sit, exceptis militibus, quibus propter, premittitur testamentum facere.*⁸¹

⁷⁵ *Filius familias* koji je bio vojnik imao je pravo na *peculium castrense*, a „u tu imovinu ulazilo je sve što je zaslužio u vojnoj službi“. To je bila potpuno samostalna imovina sina s kojom je mogao samostalno raspolagati ne samo za života nego i oporučno za slučaj smrti. No, ako bi sin umro bez oporuke, ta imovina bi pripadala ocu kao pekulij (*iure peculii*), a ne po nasljednom pravu. Kasnije se javlja i *peculium quasi castrense*, koji obuhvaća imovinu koju bi dobio na temelju javnih službi, crkvenih zvanja ili slobodnih profesija. Vidi Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 144.

⁷⁶ *Coemptio* je bila prividna prodaja žene putem mancipacije (*gesta per aes et libram*), u prisutnosti petorice svjedoka, vage i *libripensa*. Na to se nadovezala i usmena formula iz koje proizlazi da se prodaja vrši u svrhu sklapanja braka. U klasično doba *coemptio* se služilo u svhu promjene ženinog tutora (*coemptio fiduciae causa*). Vidi Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 136; Evans Grubbs, *op. cit.* u bilj. 19, str. 22.

⁷⁷ Usp. Jakab, *op. cit.* u bilj. 15, str. 502.

⁷⁸ Rob je mogao dobiti od svog gospodara na slobodno upravljanje i faktično korištenje *peculium* - stanovitu imovinsku masu. Dakle, gospodar bi pravno ostao vlasnikom pekulija, dok je rob s njime slobodno gospodario. Vidi u Horvat, M., *op. cit.* u bilj. 5, str. 104.

⁷⁹ *Latini Iuniani* su bili oslobođenici koji nisu bili oslobođeni po civilnim pravilima manumisije, te oslobođenici koje je oslobodio gospodar koji je nad njima imao samo pretorsko vlasništvo. *Ibid.*, str. 72.

⁸⁰ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 486.

⁸¹ Gaj, Inst. II, 114: „Kada se postavlja pitanje da li je testament pravovaljan, treba najprije utvrditi da li onaj tko ga je napravio ima *testamenti factio activa*, zatim, ako mu se to priznaje, ispituje da li je testament napravljen prema propisima civilnog prava, izuzimajući vojnike kojima je dopušteno zbog potpunog nepoznavanja (prava), da naprave testament kako god hoće i kako god mogu.“ Prijevod prema: Romac, A. *op. cit.* u bilj. 32, str. 487.

Gaj u Institucijama objašnjava da kada se pojavi pitanje valjanosti oporuke, prvo se treba utvrditi ima li oporučitelj aktivnu legitimaciju, odnosno je li ju je imao u trenutku sastavljanja testamenta. Ako se utvrdi da ju ima, slijedi ispitivanje je li oporuka sastavljena prema propisima civilnog prava, uz navođenje izuzetka vojnika koji su oslobođeni formalnosti civilnog prava kod pravljenja oporuke.

Oporučivati nisu mogli *intestabiles*⁸², nedorasli, duševno bolesni, rasipnici, kasnije ni heretici i apostate.⁸³ Justinijanove Institucije pod naslovom „Osobe koje ne mogu praviti oporuku“, 12. titulu druge knjige, odmah na početku sadrže pojašnjenje zabrane oporučivanja od strane maloljetnika i duševnih bolesnika:

*Just. Inst. II, 12, 1: Praeterea testamentum facere non possunt impuberes, quia nullum eorum animi iudicium est: item furiosi, quia mente carent. nec ad rem pertinet, si impubes postea pubes factus aut furiosus postea compos mentis factus fuerit et decesserit. furiosi autem si per id tempus fecerint testamentum, quo furor eorum intermissus est, iure testati esse videntur, certe eo quod ante furorem fecerint testamento valente: nam neque testamenta recte facta neque aliud ullum negotium recte gestum postea furor interveniens peremit.*⁸⁴

Ovdje se govori o maloljetnicima i duševnim bolesnicima, odnosno, osobama koje nisu imale poslovnu sposobnost, a samim time nisu imale ni sposobnost za oporučivanje. Duševno bolesne osobe koje zbog svojeg zdravstvenog stanja nisu bile sposobne za rasuđivanje pa zato nisu imali aktivnu legitimaciju. Ipak, nesposobnost za oporučivanje kod tih osoba ne mora trajati zauvijek. Primjerice, nedorasli će punoljetnošću steći poslovnu sposobnost, a duševni bolesnici su mogli sastaviti pravno valjanu oporuku ako bi ju sastavili u trenutku kada bi im se zdravstveno stanje bitno popravilo, u tzv. svijetlim trenucima. Također, duševnim bolesnicima se može trajno popraviti zdravstveno stanje, nakon toga im se može potpuno vratiti poslovna sposobnost, a samim time i sposobnost oporučnog raspolaganja.

Nakon toga slijedi naznaka ograničenja i za rasipnike koje je opisano na sljedeći način:

⁸² Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 113.

⁸³ *Ibid.*, str. 405.

⁸⁴ Just. Inst. II, 12, 1: „Oporuku ne mogu sastaviti nedorasle, nepunoljetne osobe pošto nemaju sposobnost za rasuđivanje, isto tako ni duševni bolesnici. Neovisno o tome ako bi umro nakon što je postao sposoban za rasuđivanje ili je umro duševno zdrav. Međutim, duševno bolestan je mogao sastaviti valjanu oporuku kada bi mu bolest prestala“. Prijevod prema Romac, *op. cit.* u bilj. 37, str. 179.

Just. Inst. II, 12, 2: *Item prodigus, cul bonorum suorum administratio interdicta est, testamentum facere non potest, sed id quod ante fecerit, quam interdictio el bonorum flat, ratum est.*⁸⁵

U rimskom pravu postojalo je pravilo kojemu bi se osobama koje bi se ponašale rastrošno ograničavalo pravo raspolaganja imovinom. Prema tome, rasipnici su osobe koje su izgubile pravo upravljanja vlastitom imovinom i kao takvi ne mogu sastavljati oporuku. Međutim, ako bi rasipnik sastavio oporuku prije nego mu je izrečena zabrana upravljanja imovinom takva oporuka imala bi pravnu snagu nakon njegove smrti. Razlog tome je što oporuka ne može izgubiti pravnu snagu zbog naknadnog gubitka njegove oporučne sposobnosti.

Osim toga, Justinijan u nastavku opisuje ograničenje za nijeme, gluhe i slijepce, za koje kaže da ne mogu oporučivati – *uvijek*:

Just. Inst. II, 12, 3-4: 3. *Item mutus et surdus non semper facere testamentum possunt. utique autem de eo surdo loquimur, qui omnino non exaudit, non qui tarde exaudit. nam et mutus is intellegitur, qui eloqui nihil potest, non qui tarde loquitur. saepe autem etiam litterati et eruditi homines variis casibus et audiendi et loquendi facultatem amittunt. Unde nostra constitutio etiam his subvenit. ut certis casibus et modis secundum normam eius possint testari aliaque facere quae eis permissa sunt. Sed si quis post testamentum factum valetudine aut quolibet alio casu mutus aut surdus esse coeperit, ratum nihilo minus eius remanet testamentum. 4. Caecus autem non potest facere testamentum nisi per observationem quam lex divi Iustini patris mei introduxit.*⁸⁶

S obzirom da oni ne mogu oporučivati u redovnim formama, za ove osobe je predviđena izvanredna oporuka koja je opisana prije u tekstu. Za takve kategorije osoba postoje dodatne formalnosti koje moraju biti ispunjene da bi se moglo valjano oporučiti. Naime, da bi osoba

⁸⁵ Just. Inst. II, 12, 1: „Rasipnik kojemu je zabranjeno upravljanje vlastitom imovinom ne može slobodno sastaviti oporuku, ali bi se smatrala valjanom oporuka koju bi isti sastavio prije zabrane upravljanja imovinom.“ Prijevod prema *ibid.*

⁸⁶ Just. Inst. II, 12, 3-4: „3. Isto tako ni nijemi ni gluhi ne mogu uvijek sastaviti valjanu oporuku. Kada govorimo o gluhome mislimo na onoga koji uopće ne čuje, a ne na onoga koji slabo čuje; tako se i nijemim smatra onaj koji ne može uopće govoriti, a ne i onaj koji sporo govori, jer se često puta dogodi da i pismeni i učeni ljudi zbog različitih razloga izgube sposobnost slušanja i govora. Stoga je našom konstitucijom i njima pomognuto da bi u određenim slučajevima i na predviđeni način prema njenim odredbama mogli oporučivati, a dopušteno im je poduzeti i druge poslove. Ako pak netko zbog stanja zdravlja ili nekog drugog uzorka postane nijem ili gluh, njegova napravljena oporuka u svakom slučaju će ostati valjana. 4. Slijepi također ne može napraviti valjanu oporuku ako se ne pridržava odredaba koje je uvela konstitucija našeg oca božanskog Justina.“ Prijevod prema *ibid.*, str. 181.

spadala u ovu kategoriju nije dovoljno da joj je sluh jače ili slabije smanjen ili ako muca i teže govori već mora biti potpuno gluha ili potpuno nijema. Dakle, gluha osoba je osoba kojoj potpuno nedostaje osjet sluha na oba uha, dok je nijema osoba ona koja uopće ne može govoriti. Ipak, ako bi osoba naknadno postala gluha, nijema ili slijepa njegova prije sastavljena oporuka ostat će pravno valjana. Također je bitna razlika kada je osoba sastavila oporuku, a posebna pravila važe i za slijepce.

Osim aktivne legitimacije za valjanost oporuke nužno je postojanje i *testamenti factio passiva*, odnosno sposobnost biti imenovan kao oporučni nasljednik. Nasljednik ju mora imati u trenutku sastavljanja oporuke i delacije do akvizacije, tj. prihvata nasljedstva. Imali su je u prvom redu Rimljani te drugi koji su imali *ius commercii*, dok ju *peregrini dediticii* nikad nisu mogli dobiti.⁸⁷ Rob je mogao biti imenovan kao oporučni nasljednik od svoga gospodara samo ako bi mu istodobno dao slobodu. Također, neodređene osobe (*personae incertae*) nisu mogle biti navedene u oporuci. Nisu ju mogli imati nerođeni niti još začeti (*postumi*) u vrijeme sastavljanja oporuke, kao ni pravne osobe s tim da se kasnije sve više odstupalo od tog pravila.⁸⁸

Prvo je priznata pasivna legitimacija *postumima* koji bi u trenutku rođenja potpadali pod vlast oporučitelja, pod uvjetom da je tada on još uvijek živ (*postumi sui*). S obzirom na načelo: „*Postumi agnatione testamentum rumpitur.*“⁸⁹, često bi dolazilo do poništenja oporuke čim bi *postum* došao pod očinsku vlast, zato su vremenom ta pravila sve više slabila te je pasivna legitimacija bila priznata osobama tzv. *postumi legitimi*.⁹⁰ Potom je i *postumus* vlastitog sina mogao biti imenovan nasljednikom iako je bio pod očinskom vlašću oporučitelja koji je umro prije sastavljanja oporuke. Po Justinijanovom zakonodavstvu su svi *postumi* dobili pasivnu legitimaciju.

Glede pravnih osoba, grad ni gradsko vijeće kao glavni oblici pravnih osoba u klasičnom pravu, nisu mogli biti postavljeni za nasljednika. Ipak, država je od samih početaka imala *testamenti factio passiva*, a tek je tijekom perioda postklasičnog prava, s pojavom crkvenih pravnih osoba kada kršćanstvo postaje dominantna religija, kada je u potpunosti prihvaćen pojam pravne osobnosti, dana sposobnost biti imenovan nasljednikom i općinama, vjerskim ili dobrotvornim organizacijama, te drugim korporativnim tijelima.

⁸⁷ *Peregrini dediticii* čine skupinu stranaca koji su se nakon ratnog otpora ipak predali na milost i nemilost Rimljanima (*deditio*), bili su najniža kategorija rimskih podanika. Vidi Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 136.

⁸⁸ Usp. Crook, J., *Law and Life of Rome*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1967., str. 121.

⁸⁹ Ulp. Reg. 22, 18. Prema Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 487.

⁹⁰ *Postumi legitimi* su osobe začete za života oporučitelja. *Ibid*, bilj. 80. Vidi također Mousourakis, *op. cit.* u bilj. 35, str. 288.

Treba dodati da se imovina koja je ostavljena osobi koja ima pasivnu legitimaciju, dakle, po civilnom pravu ju je mogla naslijediti, ali iz nekog razloga nije, naziva ošasna ostavina – *caduca*. Do ošasne ostavine još može doći ako nasljednik ne ispuni uvjet koji je oporukom određen da bi mogao naslijediti. Također, ako nasljednik umre ili naknadno na bilo koji način izgubi pravo na ostavinu takva ostavina postaje kadukna.⁹¹

Poseban oblik nesposobnosti za oporučno stjecanje je *indignitas*, nedostojnost. Osobe koje su nedostojne (*indignus*) imaju pasivnu legitimaciju, imaju i *capacitas* tako da mogu i primiti nasljedstvo, no ne mogu ga zadržati. Primjerice, nedostojan bi bio onaj koji je ubio ostavitelja, ograničavao u oporučivanju ili bi uništio oporuku.⁹² Dakle, nedostojni ima pravo na nasljedstvo i može naslijediti, ali ne može zadržati nasljedstvo.

Osim toga, postoji i nesposobnost za stjecanje nasljedstva, *incapacitas*. *Incapaces* su također imali pasivnu legitimaciju, ali oni nisu mogli stjecati nasljedstvo. Riječ je o ograničenjima koja je uveo August, a odnosila su se na neoženjene (*celebes*), koji nisu mogli dobiti ništa od nasljedstva, te na oženjene bez djece (*orbi*), koji su mogli naslijediti sam polovicu.⁹³ Oporukom bi im se ostavio rok od 100 dana da svoju nesposobnost otklone. Ako nisu otklonili određenu nesposobnost, ostavina koju bi trebali naslijediti postala bi ošasna. Nju bi onda dobili sunasljednici s djecom, a ako takvih ne bi bilo, pripala bi državi. Ta su ograničenja kasnije otpala te je kod Justinijana ostala jedino nesposobnost nasljeđivanja žene na zlu glasu.⁹⁴

2.3.2. Sadržaj oporuke

Kako je ranije navedeno, oporuka je jednostrani formalistički pravni posao za slučaj smrti (*negotium mortis causa*) kojim oporučitelj imenuje nasljednika i tako raspodjeljuje imovinu. Dakle, cilj oporuke i oporučnog raspolaganja je da ostavitelj svojom imovinom raspolaže čak i poslije svoje smrti (*post mortem*) i to na način da ostavitelj imenuje nasljednike (*heredis institutio*).⁹⁵ Glavna pretpostavka valjanosti oporuke u pogledu sadržaja jest upravo to da sadrži *institutio heredis*, odnosno da njome bude imenovan nasljednik. Ono se smatra temeljem čitave oporuke, što potvrđuje i Gaje u Institucijama definirajući *institutio heredis* sljedećom sentencom:

⁹¹ Vidi Ulp. Reg. 17, 1, prema Romac, *op. cit.* u bilj. 32, str. 489.

⁹² Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 407.

⁹³ Vidi šire u: Horvat, Petrak, *op. cit.* u bilj. 14, str. 81 – 82.

⁹⁴ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 488.

⁹⁵ Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 394.

Gai. Inst. II, 229: *Ante heredis institutionem inutiliter legatur, scilicet quia testamenta vim ex institutione heredis accipiunt, et ob id velut caput et fundamentum intellegitur totius testamenti heredis institutio.*⁹⁶

Iz nje jasno proizlazi da je bit oporuke imenovanje nasljednika, odnosno bez toga oporuka ne bi proizvodila pravne učinke. Dakle, prije svega, oporukom treba imenovati nasljednika (ili nasljednike), a zatim su mogle biti navedene daljnje odredbe, zapisi i slično. Naime, valjanost čitave oporuke ovisi o valjanosti *institutio heredis*. Također, iz teksta je vidljivo da se izjava o imenovanju nasljednika morala nalaziti na početku oporuke u točno propisanoj i svečanoj formi, s izgovaranjem riječi: *heres* (nasljednik) i *esse* (je, jeste). Sve odredbe testamenta koje bi se nalazile prije imenovanja nasljednika ne bi bile valjane.

Svečanu formulu imenovanja nasljednika Gaj je opisao nešto ranije u Institucijama II, 117, a ona je glasila sljedeće:

Gai, Inst. II, 117: *Sollemnis autem institutio haec est „Titius heres esto“; sed et illa iam comprobata videtur „Titium heredem esse iubeo“; at illa non est comprobata „Titium heredem esse volo“; sed et illae a plerisque inprobatae sunt „Titium heredem institui“, item „heredem facio“.*⁹⁷

Pravilo je stoga da imenovanje nasljednika bude određeno na način da glasi, primjerice: „Neka Ticije bude nasljednik ili naređujem da Ticije bude nasljednik“. Druge varijante nisu bile dopuštene. Međutim, u Justinijanovom zakonodavstvu su takve formalnosti postale zastarjele i bilo koje riječi su se mogle koristiti sve dok je namjera ostavitelja bila jasno izražena.⁹⁸

Također, s obzirom na to da je *institutio heredis* pravni posao, moguće je postojanje mana volje kod njegova sklapanja. Oporučitelj je izjavu svoje posljednje volje morao dati slobodno. Dakle ako bi do imenovanja nasljednika došlo prijevarom, zabludom ili silom ono ne bilo bilo važeće. Primjerice, ostavitelj može biti prisiljen da napravi oporuku ili prijevarom (*dolus*) spriječen da je napravi ili promijeni. U tom slučaju *institutio heredis* je ništetan i ostavina je mogla biti oduzeta zbog nedostojnosti. Bludnja u motivu u pravilu nije imala utjecaj na valjanost *institutio*

⁹⁶ Gaj, Inst. II, 229: „Prije imenovanja nasljednika, određivanje legata je ništavo zbog toga što oporuke stječu svoju pravnu snagu (važnost) upravo iz imenovanja nasljednika, i zbog toga se smatra da je imenovanje nasljednika glava i temelj oporuke.“ Prijevod na temelju: Romac, *op. cit* u bilj. 32, str. 489.

⁹⁷ Gaj, Inst. II, 17: „Svečano imenovanje je: „Neka Ticije bude nasljednik“, dozvoljeno je da izgleda i ovako: „Naređujem da Ticije bude nasljednik.“ Međutim, nije dopušteno reći: „Želim da Ticije bude nasljednik“, niti „Postavljam Ticija za nasljednika“ niti „činim Ticija nasljednikom“. Usp. Stanojević, *op. cit* u bilj. 37, str. 119.

⁹⁸ Usp. Mousourakis, *op. cit.* u bilj. 35, str. 289.

heredis, no smatra se da je u nekoliko slučajeva car poništio oporuku sastavljenu zbog zablude u motivu i čak, barem djelomično, izvršio ono što bi se moglo pretpostaviti da je ostavitelj namjeravao.⁹⁹

S obzirom na to da je u rimskom pravu oporučnim nasljeđivanjem došlo do univerzalne sukcesije, dakle nasljednik je postao *titulo universali*, čak i ako bi bilo određeno da nasljednik primi samo određeni predmet iz ostavine, njemu bi pripadalo sve. Isto tako, ako je odredio više nasljednika bez naznake dijelova, pripala bi im cijela ostavina, u jednakim dijelovima.¹⁰⁰ Osim toga, *institutio heredis* se mogla dati uz odgodni uvjet ili uz neko ograničenje (*modus*). Nije se pak moglo odrediti nasljednika pod rezolutivnim uvjetom niti ograničiti rokom pošto je vrijedilo pravilo: „*semel heres, semper heres.*“, što znači da kad osoba jednom postane valjani nasljednik ne može prestati biti nasljednik.¹⁰¹

Osim imenovanja nasljednika oporuka je mogla sadržavati i druge odredbe, kao što su imenovanje tutora, određivanje supstitucija, legata, ili manumisije, tj. oslobođenje robova. Supstitucije su značile imenovanje zamjenika nasljedniku u slučaju da on ne bi stupio u nasljedstvo. Postojale su tri vrste supstitucija. Običnom supstitucijom (*substitutio vulgaris*) imenovao bi se nasljednik-zamjenik za slučaj da prvoimenovani nasljednik ne bi mogao prihvatiti nasljedstvo.¹⁰² Zatim, pupilarna supstitucija (*substitutio pupillaris*) bila je zamjena nedoraslom sinu nasljedniku koji se nalazio pod *patria potestas* ostavitelja, za slučaj da sin umre prije dolasnosti.¹⁰³ Time se spriječilo da nasljedstvo pripadne sinovim zakonskim nasljednicima. Naposljetku postoji i kvazipupilarna supstitucija (*ad exemplum pupillaris*) koja je još i pravo *pater familias* da svojem duševno bolesnom sinu imenuje zamjenika-nasljednika u slučaju da ne bi ozdravio do trenutka stjecanja nasljedstva.¹⁰⁴

Oporuke su mogle sadržavati i *legate* koji podrazumijevaju posljednjom voljom određene namjene pojedinih imovinskih koristi u korist trećih osoba, a na teret nasljednika.¹⁰⁵ Valjanost legata je ovisila o valjanosti *institutio heredis* i valjanosti same oporuke. Civilno pravo

⁹⁹ Usp. Buckland, Stein, *op. cit.* u bilj. 55, str. 297.

¹⁰⁰ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 490 – 491.

¹⁰¹ Usp. Mousourakis, *op. cit.* u bilj. 35, str. 290.

¹⁰² Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 492.

¹⁰³ Gai, Inst. II, 179-180: „*Titius filius meus mihi heres esto. Si filius meus mihi heres non erit, sive heres mihi erit heres mihi erit et is prius moriatur quam in suam tutelam venerit, tunc Seius heres esto. Quo casu si quidem non extiterit heres filius, substitutus parti fit heres; si vero heres extiterit filius et ante pubertatem decesserit, ipsi filio fit heres substitutus.*“ (Moj sin Ticije neka bude nasljednik. Ako moj sin ne postane moj nasljednik, ili ako postane moj nasljednik pa umre prije nego što bude punoljetan, onda neka Sej bude nasljednik. U ovom slučaju ako sin ne postane nasljednik, oca nasljeđuje supstitut, a ako sin postane nasljednik i umre prije punoljetnosti, supstitut će biti nasljednik sina.). Prijevod prema: Romac, *op. cit.* u bilj. 32, str. 491.

¹⁰⁴ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 493 – 494.

¹⁰⁵ Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 421.

poznavalo nekoliko vrsta legata: *Legatum per vindicationem*, *legatum per damnationem*, *legatum sinendi modo*, *legatum per praeceptionem*, dok je po Justinijanovom pravu postojala samo jedna vrsta legata koji se razlikovao po učincima. Stoga je postojao *legatum in rem* i *legatum in personam*, ovisno o tome proizvodi li obligatorne ili realne učinke.

Također, postojala je mogućnost *manumissio testamento* što podrazumijeva oporučno oslobađanje robova. Dakle, oporučitelj je mogao u oporuci odrediti da svojeg roba oslobađa i on bi časom prihvata postao slobodan. Osim toga, po Justinijanovom pravu smatralo se da ako bi ostavitelj imenovao roba nasljednikom, da ga tim činom oslobađa, dakle manumisija se pretpostavlja. Stoga bi rob bez sumnje postao slobodan ako je preuzeo nasljedstvo.¹⁰⁶ Kod *manumissio testamento fideicommissaria*¹⁰⁷, kao posebnog slučaja koji je uveden krajem Republike, oporučitelj bi nasljednika kojem je namijenio roba neformalno zamolio da ga oslobodi. Prvo je izvršenje takve molbe bilo prepušteno poštenju nasljednika, a kasnije u carsko doba se mogla i prisilno ostvariti.¹⁰⁸

U nastavku je naveden odlomak iz Julijanovih Digesta u kojem on opisuje specifičan slučaj oporučivanja nakon što ostavitelj ostavi oporuku s određenim sadržajem za slučaj rođenja sina i za slučaj rođena kćeri. Također je oporukom odredio različite omjere nasljeđivanja između sina i žene u odnosu na slučaj ako nasljeđuje kćer i žena. Međutim, nije predvidio slučaj da mu se rode i sin i kćer, a što se upravo dogodilo. Tekst glasi:

D. 28, 2, 13 pr. (*Iulianus libro vicesimo nono Digestorum*): *Si ita scriptum sit: "si filius mihi natus fuerit, ex besse heres esto: ex reliqua parte uxor mea heres esto. si vero filia mihi nata fuerit, ex triente heres esto: ex reliqua parte uxor heres esto," et filius et filia nati essent, dicendum est assem distribuendum esse in septem partes, ut ex his filius quattuor, uxor duas, filia unam partem habeat: ita enim secundum voluntatem testantis filius altero tanto amplius habebit quam uxor, item uxor altero tanto amplius quam filia: licet enim suptili iuris regulae conveniebat ruptum fieri testamentum, attamen cum ex utroque nato testator voluerit uxorem aliquid habere, ideo ad huiusmodi sententiam humanitate suggerente decursum est, quod etiam Iuventio Celso apertissime placuit.*¹⁰⁹

¹⁰⁶ Usp. Buckland, Stein, *op. cit.* u bilj. 55, str. 311.

¹⁰⁷ Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 423.

¹⁰⁸ Usp. Horvat, Petrak, *op. cit.* u bilj. 14, str. 386.

¹⁰⁹ D. 28, 2, 13 pr.: „Ako je ovako napisano: „Ako mi se rodi sin, neka bude nasljednik u dvije trećine ostavine, u ostalom dijelu nasljednik neka bude moja žena. Ali ako mi se rodi kći, ona neka bude nasljednik u jednoj trećini nasljedstva, a žena neka bude nasljednik u ostatku dijela. I bili su rođeni i sin i kćer. Rečeno je da nasljedstvo treba podijeliti u sedam dijelova, tako da sin dobije četiri, žena dva, a kćer jedan. Dakle, vidimo da će prema volji ostavitelja, ako su mu rođeni sin i kćer, sin naslijediti mnogo više nasljedstva od svoje žene, a isto tako će njegova žena naslijediti toliko više od kćeri. Iako bi u skladu s civilnim pravom oporuka trebala biti proglašena nevaljanom,

Slučaj je specifičan zbog svojeg sadržaja koji može po više osnova staviti u neizvjesnost valjanost same oporuke. Naime, oporučitelj navodi da ako mu se rodi sin on će biti nasljednik u dvije trećine ostavine dok će preostala trećina pripasti ostaviteljevoj ženi. Također navodi da u slučaju ako mu se pak rodi kćer ona neka naslijedi jednu trećinu, a preostale dvije trećine neka naslijedi ostaviteljeva žena. No, ostavitelju su se rodili i sin i kćer, stoga se postavlja pitanje kako tumačiti oporuku s obzirom na njezin sadržaj, je li takva oporuka uopće valjana te na posljertku kako podijeliti nasljedstvo između sina i kćeri te žene.

Ako bi se oporuka tumačila prema pretpostavljenoj volji oporučitelja onda bi ostavinu trebalo podijeliti na sedam dijelova, kako bi sin dobio četiri sedmine, žena dvije sedmine, a kćer jednu. Na taj način bi sin dobio dvostruko više od ostaviteljeve žene, a žena dvostruko više od kćeri. Julijan pritom ističe da u slučaju da bi se strogo pridržavali zakonskih pravila, takva oporuka bi trebala biti proglašena nevaljanom, no kako se glede oporuke primjenjuje načelo *favor testamenti* u svrhu izvršenja oporučiteljeve posljednje volje, te se iz sadržaja oporuke može jasno zaključiti da je oporučiteljeva posljednja volja bila takva da njegova žena dobije dio nasljedstva u slučaju rođenja bilo kojeg djeteta, treba prihvatiti navedeno rješenje. Pritom se kao dodatnim argumentom poslužio prihvaćanjem istog stava od strane drugog poznatog pravnika, Juvencija Celza. Julije u svojim Digestama kritizira takvo pravilo, posebno pretpostavljanje ostaviteljeve namjere.

Frier i McGinn su postavili niz pitanja u vezi teksta, a posebno se može istaći kakav bi bio ishod da su se ostavitelju rodila dva sina ili dvije djevojčice ili trojke.¹¹⁰ Bi li se u tom slučaju oporuka proglasila nevaljanom ili bi se na neki drugi način ista tumačila? Na temelju Julijanova obrazloženja, skloniji smo ustvrditi da bi se opet išlo na to da oporuka ostane na snazi, u prvom redu zbog žene.

2.3.3. Ništavost i opoziv oporuke

Oporuka je mogla od početka biti ništava (*testamentum nullum*) ako oporučitelj nije imao *testamenti factio activa* u trenutku sastavljanja oporuke.¹¹¹ Zatim, ako pri sastavljanju oporuke nije ispoštovana propisana forma (*testamentum non iure factum ili iniustum*) ili nije uzet u obzir

s obzirom na to da je ostavitelj htio da žena dobije nešto u slučaju da se rodi ijedno od dvoje djece, stoga, u skladu sa zahtjevima humanosti, priklonjeno je donošenju ovakve odluke, a taj je način oporučivanja odobren i od Juvencija Celza.“ Prijevod na temelju engleskog prijevoda teksta u: Frier, McGinn, *op. cit.* u bilj. 18, str. 365.

¹¹⁰ *Ibid*, str. 365 – 367.

¹¹¹ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 494.

sin kao nužni nasljednik.¹¹² Oporuka može naknadno postati ništava i to ako bi se oporučitelju rodio *postumus suus* nakon što je sastavio oporuku, a oporukom nije niti imenovan nasljednikom niti razbaštinjen (*agnatio postumi, testamentum ruptum*). Također, ako bi oporučitelj naknadno izgubio *testamenti factio activa (testamentum irritum factum)* ili ako ni jedan od oporučnih nasljednika ne stekne nasljedstvo (*testamentum destitutum*).

Do ukidanja oporuke je mogla dovesti ustanova *querellae inofficiosi testamenti*.¹¹³ Riječ je o vrsti pravnog lijeka koji je pružao pravu zaštitu članovima uže obitelji da ne budu razbaštinjeni iz neopravdanih razloga. Time se željela postići svrha da se kod nasljeđivanja ne daje prednost strancima na štetu nasljednika u ravnoj liniji. Članovi obitelji koji su smatrali da su nepravedno razbaštinjeni mogli su na taj način putem *querellae* osporiti oporuku. Ako nema drugog pravnog lijeka koji bi se u tom slučaju mogao iskoristi te ako bi *querella* bila osnovana, oporuka se mogla proglasiti nevaljanom (*testamentum rescissum*).¹¹⁴ Rok za podnošenje zahtjeva za pokretanje postupka iznosi pet godina od dana stupanja u nasljedstvo.

U počecima su zahtjev za pokretanje postupka *querellae inofficiosi testamenti* mogli podnijeti samo potomci ostavitelja, a ako njih ne bi bilo onda njihovi potomci. Krajem razdoblja klasičnog prava krug podnositelja zahtjeva proširio se na braću i sestre ostavitelja, ali samo pod uvjetom da je oporukom dana prednost osobama lošeg ugleda. Također, prvotno se *querella* mogla koristiti samo ako bi određeni članovi obitelji bili bezrazložno razbaštinjeni, a tek kasnije se uvriježilo pravilo ako bi primili manje od jedne četvrtine iznosa na koji bi imali pravo da oporuka nije sastavljena.¹¹⁵ Taj dio bi se još nazivao zakonski dio, tj. *pars legitima* ili *portio legitima*. U razdoblju postklasičnog prava pojavilo se pravilo koji razbaštinjenom omogućava da tužbom (*actio ad supplendam legitimam*) zahtijeva od oporučnog nasljednika da isplate njegov zakonski dio, dok oporuka u ostalom dijelu ostaje valjana. Justinijan je taj zakonski dio (*portio legitima*) s jedne četvrtine povisio na jednu trećinu zakonskog dijela u slučaju da ostavitelj ostavio do četvero djece, a na jednu polovinu u slučaju da je bilo više djece. Osim toga uredio je instituciju iznasljeđivanja i taksativno je odredio razloge za nedostojnost.

Premda je po *ius civile* mancipacijska oporuka bila neopoziva, to nije spriječilo ostavitelja da promijeni pisane upute koje je dao *familiae emptoru*. Od tuda je proizašlo pravilo da se oporuka može opozvati samo sastavljanjem druge. Međutim, ako bi druga oporuka ipak postala nevaljana, time prva ne bi mogla postati ponovno valjana.¹¹⁶ Općenito ipak treba istaći

¹¹² Usp. Horvat, Petrak, *op. cit.* u bilj. 14, str. 367.

¹¹³ Vidi u: Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 412.

¹¹⁴ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 505.

¹¹⁵ Usp. Mousourakis, *op. cit.* u bilj. 35, str. 293 – 294.

¹¹⁶ Glede iznimke usp. Buckland, Stein, *op. cit.* u bilj. 55, str. 332.

opozivost oporuke kao pravilo koje Ulpijan objašnjava sljedećim riječima: „..., *ambulatoria enim est voluntas defuncti usque ad vitae supremum exitum.*“ (D. 34, 4, 4 (*Ulpianus libro trigesimo tertio ad Sabinum*)).¹¹⁷ Dakle, oporuka se može u svako doba opozvati, ali samo na točno određen način. Jedan od načina opoziva je, kao što je rečeno, sastavljanje nove oporuke različitog sadržaja od prve. Car Teodozije je pritom odredio da će se prva oporuka automatski opozvati drugom oporukom različitog sadržaja i to neovisno o tome je li ispunjena propisana forma, ali pod uvjetom da je pet svjedoka potvrdi njezinu istinitost (C. 6, 23, 21, 5).¹¹⁸ Osim toga oporuka će se opozvati njezinim namjernim uništenjem, odnosno uništenjem isprave o oporuci, na način da se otkinu pečati ili slično. Iznimka je bila prema *ius civile* oporuka sastavljena uz akt *per aes et libram* i *nuncupatio* kod koje opoziv uništenjem isprave ne bi imao učinka, no tada je pretor, smatrajući takvu oporuku ništetnom, davao *bonorum possessio* zakonskim nasljednicima.¹¹⁹

Kasnije je car Honorije donio pravilo da će se oporuku opozvati, *ipso facto*, nakon isteka roka od deset godina, ako nije bila obnovljena. Pretpostavlja se da je to bilo iz razloga što je u tako dugom periodu ostavitelj mogao promijeniti mišljenje. Justinijan je Honorijevo pravilo zamijenio s *ius actorum conficiendorum*¹²⁰, tj. pravom da se oporuka može opozvati u olakšanom postupku nakon deset godina izjavom na sudu ili pred tri svjedoka.¹²¹

Naposljetku, ako oporuka nije imala učinka, bilo da je od početka bila nevaljana, ili je to postala naknadno, bilo da je opozvana, ili pak nasljednici i zamjenici nisu prihvatili nasljedstvo, dolazilo bi do zakonskog nasljeđivanja.¹²² Poseban slučaj je pak bila konvalidacija formalno nevaljane oporuke u kodicil. Naime, kodicil se razvio kao drugi oblik zapisivanja razradbe posljednje volje, pri čemu su se kodicili mogli sastaviti zasebno (*codicilli ab intestato*) ili su mogli postojati uz oporuku (*codicilli testamentarii*). Kodicili koji su postojali uz oporuku mogli su biti u oporuci potvrđeni (*codicillius testamento confirmatus*) te su se tada smatrali sastavnim dijelom oporuke i njihova valjanost ovisila je o valjanosti oporuke.¹²³ Potvrđenim kodicilima mogle su se određivati raznolike odredbe osim imenovanja nasljednika i iznasljeđivanja.¹²⁴

¹¹⁷ D. 34, 4, 4: „...oporučitelj svoju oporuku može u bilo koje doba opozvati“. Usp. Romac, *op. cit.* u bilj. 32, str. 492.

¹¹⁸ Usp. Buckland, Stein, *op. cit.* u bilj. 55, str. 311.

¹¹⁹ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 495.

¹²⁰ C. 6, 23, 27, prema *ibid.*, bilj. 107.

¹²¹ Usp. Buckland, Stein, *op. cit.* u bilj. 55, str. 333.

¹²² Usp. Horvat, *op. cit.* u bilj. 5, str. 409.

¹²³ Ovo pravilo potvrđeno je od strane Julijana: D. 29, 7, 2, 2 (*Iulianus libro 37 digestorum*): „*Codicillorum ius singulare est, ut quaecumque in his scribentur perinde haberentur, ac si in testamento scripta essent.*“ (Posebno je pravo za kodicile da se sve što je napisano u kodicilu smatra kao da je napisano u oporuci.). Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 496.

¹²⁴ Usp. Mousourakis, *op. cit.* u bilj. 35, str. 295.

Osim njih postojali su i nepotvrđeni (*codicillus testamento non confirmatus*) koji su mogli sadržavati samo povjerbine. Što se tiče aktivne legitimacije i drugih pretpostavki za valjanost kodicila vrijedila su skoro ista pravila kao i za oporuku, osim što je za sastavljanje kodicila bilo potrebno prisustvo petorice svjedoka. Također, kodicil je za razliku od oporuke, mogao konvalidirati ako je njegov sastavljač naknadno stekao aktivnu legitimaciju. Kodicilom su se mogle zaštititi pojedine odredbe u slučaju ništavosti oporuke. To se posebno ostvarivalo na način da se u oporuku doda tzv. kodicilarna klauzula kojom bi se pojedine odredbe oporuke održale na snazi kao kodicil, ukoliko oporuka ne bi ostala na snazi. Tada bi se *institutio heredis* pretvaralo u opće povjerbine (univerzalne fideikomise)¹²⁵, a na teret zakonskih nasljednika.¹²⁶

¹²⁵ Za opće povjerbine vidi više u Johnston, D., *The Roman Law of Trusts*, Oxford, 1988., str. 76 i sl. Također usp. Horvat, Petrak, *op. cit.* u bilj. 14, str. 387.

¹²⁶ Usp. Eisner, Horvat, *op. cit.* u bilj. 4, str. 496.

3. OPORUKA I OPORUČNO NASLJEĐIVANJE PO SUVREMENOM PRAVU

3.1. Pretpostavke i valjanost oporuke u hrvatskom nasljednom pravu

U hrvatskom nasljednom pravu također postoje dvije osnove nasljeđivanja: zakonsko nasljeđivanje kao pravilo, te oporučno nasljeđivanje koje se smatra iznimkom. Međutim, postojanje valjane oporuke isključuje nasljeđivanje na temelju zakona, koje ga čini jačim pravnim temeljom. Oporučno nasljeđivanje u Republici Hrvatskoj uređeno je Zakonom o nasljeđivanju, kao glavnim izvorom, te Pravilnikom o Hrvatskom upisniku oporuka (dalje u tekstu: Pravilnik)¹²⁷, kao provedbenim aktom kojim je uređen sadržaj Hrvatskog upisnika oporuka i njegovo vođenje.¹²⁸ Osim hrvatskih propisa oporučno nasljeđivanje regulirano je određenim međunarodnim ugovorima koje je Republika Hrvatska ratificirala, a koji su po pravnoj snazi iznad zakona, koji će biti spomenuti kasnije.

Glede određenja instituta, oporuka se i danas može definirati kao jednostrano, izričito i osobno očitovanje oporučiteljeve posljednje volje, koje je upravljeno na raspolaganje za slučaj njegove smrti.¹²⁹ Može se sastaviti u redovnom obliku kao privatna i javna oporuka te u izvanrednom obliku kao usmena oporuka za koju je potrebno prisustvo dvojice svjedoka, o čemu će biti dalje više riječi.¹³⁰ Za valjanost oporuke potrebna je izjava volje oporučitelja, koja mora biti dana svjesno i slobodno. Prema tome, oporuka se može poništiti u slučaju da je izjava volje dana pod prisilom ili izazvana prijetnjom, ili je dana pod utjecajem zablude ili prijevare. Očitovanje volje mora biti dano u točno određenom pisanom ili usmenom obliku i ne može se dati konkludentnim radnjama. U slučaju neispunjenja propisanog oblika, oporuka neće biti valjana. Oporuku može sastaviti osoba koja se sposobna za rasuđivanje i koja je navršila 16 godina života. Prema tome, oporuka neće biti valjana ako u trenutku njezina sastavljanja oporučitelj nije navršio 16 godina života ili ako nije mogao shvatiti značenje svoga očitovanja niti vladati svojom voljom (čl. 26. ZN-a), a glede čega se može uputiti na odluku broj Rev-x 224/10-2 kao

¹²⁷ Pravilnik o Hrvatskom upisniku oporuka, Narodne novine, br. 135/03, 164/04, 91/2019.

¹²⁸ Hrvatski upisnik oporuka javni je upisnik koji vodi Hrvatska javnobilježnička komora sa sjedištem u Zagrebu, a njegov rad je uređen Pravilnikom Hrvatskog upisnika oporuka. U Hrvatski upisnik nadležni sudovi, javni bilježnici, odvjetnici ili osobe koje su napravile oporuku upisuju podatke o činjenicama da je sastavljena, pohranjena te proglašena neka oporuka. Podaci iz Upisnika se ne mogu nikome staviti na raspolaganje prije oporučiteljeve smrti, osim njemu samome ili osobi koju je on posebno ovlastio. Pohrana podataka obavlja se pomoću informatičkog sustava u Hrvatskoj javnobilježničkoj komori, koji se vode pod posebnim evidencijskim brojem koji se sastoji od korisničkog broja i broja oporuke. Također valja napomenuti kako evidentiranje oporuke u Upisnik nije pretpostavka za njezinu valjanost (čl. 5. – 7. Pravilnika).

¹²⁹ Definicija oporuke prema: Gavella, Belaj, *op. cit.* u bilj. 3, str. 126.

¹³⁰ Vidi primjerice: <https://www.moja-prava.info/2016/01/25/hrvatski-upisnik-oporuka/> (1. srpnja 2022.).

jedan ogledni primjer.¹³¹ Naime, u postupku koji je prethodio donošenju navedene odluke Vrhovnog suda bilo je utvrđeno da je oporučitelj umro zbog naglog pogoršanja zdravstvenog stanja, ali da bolesti od kojih je bolovao nisu utjecale na poremećaj svijesti niti se mogu povezati sa psihičkim poremećajima koji bi rezultirali nesposobnosti oporučitelja za rasuđivanje. Početni zahtjev je bio usmjeren na utvrđenje ništavosti oporuke zbog navedenih razloga, no, s obzirom da je ranije u postupku utvrđeno da je tužitelj u vrijeme sastavljanja pisane oporuke bio sposoban za rasuđivanje pa prema tome sposoban i za sastavljanje pravno valjane pisane oporuke te da nije bio ni na koji način prisiljen na njezino sastavljanje, sudovi su utvrdili da je oporuka valjana. Osim toga, tužiteljica je tražila utvrđenje nedostojnosti tuženice za nasljeđivanje iz razloga što bi ona utjecala na slobodnu volju oporučitelja, koji je nakon prisile svu svoju imovinu ostavio upravo njoj. Međutim, kako je utvrđeno da oporuka nije sastavljena pod prijetnjom ni prisilom tuženice, Vrhovni je sud potvrdio da ne postoji razlog koji bi tuženicu učinio nedostojnom za nasljeđivanje.¹³²

Ovaj spor i odluka su odraz činjenice da se nakon smrti oporučitelja, ako postoje suprotstavljeni interesi i zahtjevi oporučno imenovanih i zakonskih nasljednika, češće pojave teškoće oko dokazivanja njegove prave namjere kao i činjenice je li se na bilo koji način utjecalo na njegovu posljednju volju. Osim medicinskih nalaza kojima se utvrđuje sposobnost za rasuđivanje, najčešće se kao dokaz koriste izjave svjedoka. Dodatni problem pritom predstavlja to da je oporuka i opoziv pravni posao, što znači da je oporučitelj može opozvati u svako doba i to u cijelosti ili djelomično. Osim toga, kako je riječ o osobnom pravnom poslu, oporučitelj mora oporuku sastaviti i opozvati sam, a ne preko punomoćnika ili zastupnika. Oporučitelj može mijenjati svoju oporuku kako god želi tijekom života, ali ako uništi ispravu na kojoj je izražena njegova posljednja volja, smatra se da je opozvao oporuku. Također, prethodna oporuka će se smatrati opozvanom ako bi naknadno sastavio novu različitog sadržaja.¹³³

¹³¹ Odluka Vrhovnog suda Republike Hrvatske, Rev-x 224/10-2 od 30. lipnja 2010. Relevantni dio odluke glasi: „Odredbom čl. 64. st. 2. Zakona o nasljeđivanju (“Narodne novine”, broj 52/71, 47/78 i 56/00, dalje: ZN) propisano je da je ništava oporuka ako oporučitelj nije u vrijeme njenog sačinjenja bio sposoban za rasuđivanje, a odredbom čl. 65. ZN propisano je da je ništava oporuka ako je oporučitelj oporuku sačinio pod prijetnjom, prinudom, prijevarom ili u zabludi. Kako je u postupku utvrđeno da je tužitelj u vrijeme sačinjenja pisane oporuke bio sposoban za rasuđivanje pa prema tome sposoban i za sastavljanje pravno valjane pisane oporuke, pravilno su sudovi primijenili materijalno pravo kada su zaključili da je oporuka oporučitelja valjana, jer nije bilo mana volje u vrijeme kada je ta oporuka sastavljena. Kako je u ovom postupku utvrđeno da oporuka oporučitelja nije sačinjena pod prijetnjom i prinudom tuženice pravilno su prvostupanjski sudovi primijenili materijalno pravo iz odredbe čl. 131. st. 1. t. 2. ZN kada su zaključili da ne postoji taj zakonski razlog koji bi tuženicu učinio nedostojnom za nasljeđivanje.“

¹³² Usp. Butković, M., *Institut oporučnog nasljeđivanja u sudskoj praksi*, Prilozi Javnobilježničke komore, vol. 2, 2012., str. 5. – 7.

¹³³ Usp. Bulka, Z., *Oporuka kao temelj nasljeđivanja*, IUS-INFO, 22. veljače 2011., str. 1, dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/strucni-clanci/CLN20V01D2011B359>.

Osim toga, kako bi usporedili oporuku po hrvatskom pravu s onom rimskog prava, detaljnije ćemo izložiti vrste i oblike oporuke radi uvida u utjecaj koji je rimsko pravo, posebno Justinijanovo zakonodavstvo, ostvarilo na institut oporuke u suvremenom pravu.

3.2. Vrste i oblici oporuke u hrvatskom nasljednom pravu

3.2.1. Redovna oporuka

Oporuke u prvom redu dijelimo prema vrsti na redovne i izvanredne. Redovna oporuka se može sastaviti bilo kad, ali kod nje treba poštovati točno propisan oblik, te ona zbog tog oblika i ima neograničen rok trajanja. U redovne oporuke spadaju: privatne pisane oporuke, javne oporuke i međunarodna oporuka.

Privatnu oporuku bi oporučitelj samostalno sastavio bez prisustva javnopravnih tijela, dok je javna oporuka sastavljena uz sudjelovanje javnopravnih tijela. Za privatnu oporuku je dovoljno da ju je oporučitelj vlastoručno napisao i potpisao, a ostali sastojci oporuke poput mjesta i datuma sastavljanja ne utječu na njezinu valjanost (čl. 30. ZN-a). Za privatnu oporuku ključno je da je oporučitelj u trenutku njezina sastavljanja bio sposoban čitati i pisati.¹³⁴ Međutim, pri tome treba specificirati da je potrebno da oporučitelj zna čitati i pisati na jeziku kojim je oporuka napisana, što je potvrdio i Vrhovni sud u odluci Rev 2291/1997-2.¹³⁵ U konkretnom predmetu bila je riječ o ostaviteljici koja cijelog svog života nije znala čitati ni pisati na hrvatskom jeziku, a potpisala je oporuku sastavljenu na hrvatskom jeziku pred dvojicom svjedoka izjavljujući da je to njezina oporuka. Prije toga joj je oporuka prevedena i pročitana na talijanskom jeziku kojim se aktivno služila. Sudovi su utvrdili da predmetna oporuka nije valjana s obzirom na to da oporučiteljica nije znala čitati ni pisati na jeziku na kojem je oporuka napisana. Dakle, sama okolnost da je oporučiteljica bila upoznata sa sadržajem oporuke nije bila dovoljna jer se za valjanost oporuke izričito traži da oporučitelj mora znati čitati i pisati na jeziku na kojem je oporuka sastavljena.¹³⁶

¹³⁴ *Ibid.*

¹³⁵ Odluka Vrhovnog suda u Zagrebu Broj: Rev 2291/1997-2 od 30. studenog 2000. glasi: „ Za valjanost pismene oporuke pred svjedocima odlučno je da li oporučitelj zna čitati ili pisati na jeziku na kojem je oporuka sastavljena. Stoga su sudovi nižeg stupnja pravilno primijenili odredbu čl. 69. Zakona o nasljeđivanju kada su prihvatili tužbeni zahtjev, kojim je utvrđeno da sporna oporuka nije pravno valjana s obzirom da oporučiteljica nije znala čitati i pisati na jeziku na kojem je oporuka napisana. Okolnost što je oporučiteljica bila upoznata sa sadržajem oporuke preko prevoditelja ne čini istu oporuku pravno valjanom, jer je intencija zakonodavca bila da oporučitelj zna čitati i pisati na onom jeziku na kojem je oporuka napisana.“

¹³⁶ Usp. Butković, *op. cit.* bilj. 132, str. 54.

Oporučitelj nije nužno morao sam napisati oporuku. Mogao ju je izdiktirati nekome, pri čemu ako nije vlastoručno napisao oporuku, mora pred dvojicom svjedoka izjaviti da je to njegova oporuka kao i da je suglasan sa njezinim sadržajem, a potom su ju svjedoci dužni potpisati (čl. 31. ZN-a).¹³⁷ O primjeni navedenog pravila odlučeno je povodom revizijskog zahtjeva u odluci Rev 1372/08-2.¹³⁸ U ovom slučaju predmet spora je bio zahtjev za utvrđenjem ništavosti pisane oporuke koju je pred svjedocima napravila gotovo slijepa ostaviteljica te iz navedenog razloga da svjedoci nisu bili istodobno prisutni u trenutku sastavljanja oporuke. Međutim, u postupku je utvrđeno da su svjedoci bili istodobno prisutni u trenutku sastavljanja oporuke te da je oporučiteljica izjavila da je to njezina oporuka koju su potom svjedoci potpisali. Također je utvrđeno da oporučiteljica u trenutku sastavljanja oporuke ipak nije bila slijepa, te da je mogla čitati, makar za valjanost oporuke nije nužno da je oporučiteljica sama tekst oporuke i pročitala. S obzirom na to da su prvostupanjski sudovi primijenili odgovarajuće pravilo po kojima oporučitelj koji zna čitati i pisati može napraviti oporuku na način da će ispravu koju je netko treći sastavio potpisati te izjaviti da je to njegova oporuka i sve u prisutnosti dvojice svjedoka, Vrhovni sud je u konkretnom slučaju utvrdio da je predmetna oporuka sastavljena na propisan način.¹³⁹

U vezi samih svjedoka pritom se može dodati da oni moraju biti punoljetne i potpuno poslovno sposobne osobe koje znaju čitati i pisati (čl. 35. ZN-a). Svjedoci ne mogu biti: oporučiteljevi potomci, njegova posvojčad i njihovi potomci, njegovi predci i posvojitelji, njegovi srodnici u pobočnoj lozi do zaključno četvrtog stupnja, bračni drugovi svih tih osoba ni oporučiteljev bračni drug.

Druga vrsta je javna oporuka, kao redoviti, javni i pisani oblik oporuke koji dobiva značaj javne isprave (čl. 32. ZN-a). To je oblik oporuke koju na zahtjev oporučitelja sastavlja zakonom ovlaštena osoba pri tom postupajući na zakonom propisani način. Javna tijela koja su ovlaštena sudjelovati kod sastavljanja oporuke su sudac općinskog suda, sudski savjetnik u općinskom sudu i javni bilježnik ukoliko se radi o sastavljanju oporuke u Republici Hrvatskoj, dok su za sastavljanje oporuke u inozemstvu ovlašteni konzularni odnosno diplomatsko-konzularni predstavnik Republike Hrvatske. Sudac i sudski savjetnik općinskog suda, kao i javni bilježnik,

¹³⁷ Čl. 30. – 31. ZN-a. Vidi Gavella, Belaj, *op. cit.* u bilj. 3, str. 145 – 146.

¹³⁸ Odluka Vrhovnog suda u Zagrebu Rev 1372/08-2 od 15. rujna 2010. u odgovarajućem dijelu glasi: „Prema odredbama čl. 69. Zakona o nasljeđivanju (‘‘Narodne novine’’, broj 52/71, 47/78 i 56/00 – dalje: ZN) kojeg treba primijeniti, oporučitelj koji zna čitati i pisati može napraviti oporuku tako da će ispravu koju mu je netko drugi sastavio vlastoručno potpisati u prisutnosti dvaju svjedoka izjavljujući pred njima da je to njegova oporuka. Svjedoci će se potpisati na samoj oporuci, a korisno je da se naznači njihovo svojstvo svjedoka. Kako je u konkretnom slučaju utvrđeno da je predmetna oporuka sastavljena u obliku i na način propisan u čl. 69. ZN, prvostupanjski sudovi su pravilno zaključili da je pobijana oporuka pravno valjana.“

¹³⁹ Usp. Butković, *op. cit.* u bilj. 132, str. 38.

ovu vrstu oporuke mogu sastaviti i strancima, dok diplomatsko-konzularni predstavnici Republike Hrvatske u inozemstvu sastavljaju javnu oporuku samo hrvatskim državljanima.¹⁴⁰ Oni su ovlašteni sastavljati oporuku na način kako to nalaže oporučitelj, potom su ju dužni pročitati i objasniti mu pravne posljedice takvog načina oporučivanja. Nakon toga oporučitelj pred njima potpisuje oporuku. Također, specifičnost za takav način oporučivanja je to što se o tijeku sastavljanja oporuke donosi zapisnik koji također potpisuju oporučitelj i osoba koja sastavlja oporuku. Osoba koja ne zna čitati ili se ne može potpisati može valjano oporučiti samo na ovaj način, dok druge osobe mogu slobodno izabrati ovaj način oporučivanja.¹⁴¹

3.2.2. Izvanredna oporuka

Izvanrednu oporuku oporučitelj sastavlja u izvanrednim okolnostima, pošto ju zbog tih okolnosti nije mogao sastaviti u redovnom obliku (čl. 37. ZN-a). Izvanredne okolnosti mogu se podijeliti na objektivne, među koje ulaze okolnosti poput ratnog stanja, poplave, potresa, požara i slično, te subjektivne, one okolnosti koje se tiču oporučitelja, primjerice bolest ili druge okolnosti zbog kojih nije u mogućnosti sastaviti oporuku u redovnom obliku. Kod takve oporuke ne traži se ispunjenje strogog oblika oporuke kao što je to slučaj kod redovnog oblika te se ona može sastaviti u usmenom obliku pred dvojicom svjedoka.¹⁴² Takva oporuka ima ograničen rok trajanja, tj. ona vrijedi 30 dana od prestanka izvanrednih okolnosti u kojima je sastavljena, te su je svjedoci u skladu sa čl. 39. ZN-a dužni bez odgode napisati i dostaviti sudu ili javnom bilježniku na čuvanje ili im je usmeno izreći. U odluci Rev 1071/06-2 riječ je bila o tome da su ostaviteljicu zbog lošeg zdravstvenog stanja posjetile osobe koje su ujedno bili svjedoci njezine usmene oporuke.¹⁴³ Pritom je u postupku utvrđeno da je ostaviteljica u trenutku te posjete bila sposobna za rasuđivanje, da je bila pismena i da se mogla potpisati, zbog čega su niži sudovi utvrdili da nisu postojale izvanredne okolnosti koje bi opravdavale sastavljanje usmene oporuke. Međutim, ostaviteljica je preminula tri dana nakon posjeta te se postavilo pitanje valjanosti takve oporuke. Prema odluci sudova ta okolnost nije učinila takvu usmenu izjavu valjanom oporukom, pošto je utvrđeno da je u trenutku prije smrti ostaviteljica bila

¹⁴⁰ Usp. Butković, M., *Obilježja i značaj javne oporuke u hrvatskom oporučnom nasljednom pravu*, IUS-INFO, 9. srpnja 2013., str. 6, dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/strucni-clanci/CLN20V01D2013B596>.

¹⁴¹ Čl. 36. st. 1. – 6. ZN-a. Vidi Gavella, Belaj, *op. cit.* u bilj. 3, str. 140 – 141.

¹⁴² Usp. Bulka, *op. cit.* u bilj. 133, str. 2.

¹⁴³ Prema odluci Vrhovnog suda Rev 1071/06-2 od 3. srpnja 2007.: „Odredbom iz čl. 78. Zakona o nasljeđivanju (‘‘Narodne novine’’ broj 52/71 i 47/78 – dalje ZN) propisano je da oporučitelj može izjaviti svoju posljednju volju usmeno uz dva svjedoka samo ako uslijed izuzetnih prilika nije u mogućnosti da napravi pismenu oporuku, s time da usmena oporuka prestaje važiti kad protekne 30 dana od prestanka izuzetnih prilika u kojima je napravljena.“

sposobna sastaviti pisanu oporuku. Dakle, za valjanost izvanredne usmene oporuke je potrebno apsolutno isključenje mogućnosti sastava redovne oporuke.

Osim toga, važno je utvrditi kako će se ocjenjivati postojanje izvanrednih okolnosti zbog kojih se u datom trenutku sastavlja usmena oporuka. Tako je odlukom Vrhovnog suda Rev 2432/1992-2 određeno da postojanje izvanrednih okolnosti treba ocjenjivati prema trenutku davanja izjave usmene oporuke, a ne vremenu koje prethodi tome.¹⁴⁴ Naime, u konkretnom slučaju županijski sud je utvrdio da usmena oporuka ostaviteljice nije pravno valjana jer nisu postojale iznimne okolnosti pod kojima je ona sastavljena. Revizijski sud je pak ustvrdio da je zaključak niže stupanjskih sudova bio pogrešan jer su smatrali da se zdravstveno stanje ostavitelja ne može smatrati izvanrednom prilikom u smislu njenog neočekivanog i iznenadnog pojavljivanja, a posebno jer je takvo stanje bilo prisutno dulje vrijeme te da kad bi ostaviteljica htjela sačiniti oporuku da je to mogla napraviti u redovnom obliku u razdoblju koje je bilo prije odluke ostaviteljice da sastavi usmenu oporuku. Vrhovni je sud odlučio da se pitanje iznimnih prilika u kojima se može sastaviti valjana usmena oporuka treba ocjenjivati prema času sastavljanja takve oporuke, a ne uzimajući u obzir kakve su prilike bile prije tog trenutka.¹⁴⁵ Ovo pitanje je važno jer kad bi se uzimale u obzir okolnosti prije samog trenutka sastavljanja usmene oporuke, onda bi se u praksi znatno ograničilo sastavljanje usmenih oporuka zbog izvanrednih subjektivnih okolnosti.

3.2.3. Međunarodna oporuka

U Republici Hrvatskoj na snazi je Međunarodna konvencija za oblik oporučnih raspolaganja iz 1961. koja propisuje poseban oblik oporuke – međunarodnu oporuku.¹⁴⁶ To je redoviti, javni i pisani oblik oporuke (čl. 151. – 166. ZN-a). Ona mora biti sastavljena u pisanom obliku, ali može biti sastavljena na bilo kojem jeziku i pismu, vlastitom rukom ili na neki drugi način.¹⁴⁷ Također, oporuka će biti valjana neovisno o državljanstvu, prebivalištu ili boravištu

¹⁴⁴ Odluka Vrhovnog suda u Zagrebu, Rev 2432/1992-2 od 26. siječnja 1993. u relevantnom dijelu glasi: „Postojanje iznimnih prilika treba ocjenjivati prema trenutku izjave usmene oporuke, a ne prema vremenu prije toga“.

¹⁴⁵ Usp. Butković, *op.cit.* u bilj. 132, str. 94.

¹⁴⁶ Konvencija o mjerodavnom pravu za oblik oporučnih raspolaganja, čl.1.: „Oporučno je raspolaganje valjano što se tiče oblika ako je u skladu s unutrašnjim pravom: a) mjesta gdje je oporučitelj tako raspolagao, ili b) oporučiteljeva državljanstva bilo u času raspolaganja bilo u času smrti, ili c) mjesta oporučiteljeva prebivališta bilo u času raspolaganja bilo u času smrti, ili d) mjesta oporučiteljeva redovnog boravišta, bili u času raspolaganja bilo u času smrti, ili e) za nekretnine, mjesta gdje one leže.“

¹⁴⁷ Usp. Butković, M., *Obilježja i značaj međunarodne oporuke u hrvatskom oporučnom nasljednom pravu*, IUS-INFO, 3. rujna 2013., str. 1, dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/strucni-clanci/CLN20V01D2013B610>.

oporučitelja, neovisno o mjestu gdje se nalazi ostavina kao i mjestu gdje je oporuka sastavljena, ali pod uvjetom da su ispunjene pretpostavke za valjanost međunarodne oporuke. No, ako ne bi bili ispunjeni uvjeti koji su potrebni da bi oporuka imala svojstvo međunarodne oporuke ili bi međunarodna oporuka bila ništava, bit će valjani neki drugi oblik oporuke ako su ispunjene pretpostavke za valjanost takvog oblika oporuke.¹⁴⁸

Postupak sastavljanja međunarodne oporuke teče tako da oporučitelj pred ovlaštenom osobom, a u nazočnosti dvojice svjedoka izjavljuje da je isprava koju je napisao on ili netko drugi, njegova oporuka i da je upoznat s njezinim sadržajem (čl. 154. ZN-a). Nakon njezina sastavljanja ona se potpisuje, a datum potpisa od strane ovlaštene osobe, koji se stavlja na kraj oporuke, smatra se datumom sastavljanja (čl. 157. ZN-a). Ovlaštena osoba će uz takvu oporuku sastaviti i potvrdu kojom se potvrđuje da su poštovani svi zakonom propisani uvjeti za valjanost međunarodne oporuke.¹⁴⁹ Samim time međunarodna oporuka dobiva značaj javne isprave koja se primjenjuje u međunarodnom privatnom pravu.

Pritom treba dodati da se glede međunarodne oporuke primjenjuje i Konvencija o jednoobraznom zakonu o obliku međunarodne oporuke od 26. listopada 1973.¹⁵⁰ Njome je određeno da će oporuka koja je sastavljena u obliku međunarodne oporuke biti valjana u bilo kojoj državi koja je prihvatila Konvenciju bez obzira na mjesto gdje je sastavljena i gdje se nalazi ostavina, te na ostaviteljevo državljanstvo, prebivalište ili boravište. Odredbe te konvencije implementirane su još u Zakon o nasljeđivanju iz 1978. godine.¹⁵¹

Kada je pak riječ o kolizijskim pravilima, može se uputiti i na odluku Vrhovnog suda RH Gzz 28/1992-2.¹⁵² Ovdje je bila riječ o tome da je oporuka sastavljena i potpisana pod nazivom „očitovanje“ u Švicarskoj. Prema tome, bilo je neophodno uzeti u obzir švicarsko zakonodavstvo u pogledu ocjene valjanosti takve oporuke s obzirom na njezin oblik. Vrhovni je sud primijenio kolizijska pravila tada važećeg zakona¹⁵³ u kojem je određeno da je oporuka valjana glede oblika ako je valjana po pravu mjesta gdje je sastavljena. Sukladno tome,

¹⁴⁸ *Ibid.*

¹⁴⁹ Vidi za sadržaj Potvrde čl. 160. ZN-a.

¹⁵⁰ Vidi Gavella, Belaj, *op. cit.* u bilj. 3, str. 142.

¹⁵¹ *Ibid.*, str. 142, bilj. 48.

¹⁵² Odluka Vrhovnog suda u Zagrebu, od 5. svibnja 1993. Broj: Gzz 28/1992-2: „Oporuka sastavljena u inozemstvu pravno je valjana glede oblika, uz ostalo, i onda ako je valjano po pravu mjesta gdje je sastavljena.“

¹⁵³ Čl. 31. Zakona o rješavanju sukoba zakona s propisima drugih zemalja u određenim odnosima (Službeni list SFRJ, br. 43/82, 72/82): „Oporuka je pravovaljana u pogledu oblika ako je pravovaljana po jednom od ovih prava: 1) po pravu mjesta gdje je oporuka sastavljena, 2) po pravu države čiji je državljanin bio oporučitelj bilo u vrijeme raspolaganja oporukom bilo u vrijeme smrti; 3) po pravu oporučiteljeva prebivališta bilo u vrijeme raspolaganja oporukom ili u vrijeme smrti; 4) po pravu oporučiteljeva boravišta bilo u vrijeme raspolaganja oporukom bilo u vrijeme smrti; 5) po pravu Republike Hrvatske; 6) za nekretnine - i po pravu mjesta gdje se nekretnine nalaze.“

odlučeno je da je isprava valjana kao pravni temelj za nasljeđivanje u Švicarskoj gdje je i sastavljena, te stoga proizvodi i pravne učinke i na području Republike Hrvatske.¹⁵⁴

3.3. Sadržaj i postupanje s oporukom

Oporučitelj oporukom određuje jednog ili više nasljednika da ga naslijedi u cijelosti ili djelomično. Osim toga, može odrediti i osobu kojoj će pripasti nasljedstvo u slučaju da ga nasljednik ne naslijedi, bilo da umre prije ostavitelja, odrekne se nasljedstva ili postane nedostojan za nasljeđivanje.¹⁵⁵ Pritom, oporučitelj može oporukom raspolagati sa svime čime je ovlašten raspolagati, s time da na taj način može postići samo nasljednopravne učinke (čl. 42. st. 1. ZN-a). Osim imenovanja nasljednika, oporukom se može ostaviti jedan ili više zapisa ili legata. Vežano uz valjanost legata, što važi također i za oporuku, može se istaći odluka Vrhovnog suda Rev 1080/05-2¹⁵⁶, u kojoj je odlučeno kako svaka važna izjava koja se naknadno ističe, a na neki način je odvojena od glavnog teksta, mora biti vlastoručno potpisana. Oporukom se može odrediti da se neki dio ili cijela ostavina upotrijebi za postignuće neke dopuštene svrhe. Također, oporukom se može opteretiti nasljednik određenim nalogom ili mu se može odrediti uvjet i određen rok. Pri tome će se za nemoguće, nedopuštene, nemoralne i nerazumljive uvjete i naloge smatrati kao da nisu pridodani. Oporučitelj uz to može odrediti izvršitelja oporuke koji može biti jedna ili više fizičkih ili pravnih osoba pod uvjetom da imaju poslovnu sposobnost. Izvršitelj oporuke radi u ime i za račun nasljednika te je dužan osigurati da oporuka bude izvršena po njegovoj volji. Oporukom se mogu odrediti i neke druge odredbe, kao na primjer opozvati ranija oporuka ili oprostiti nedostojnost nasljedniku i drugo.¹⁵⁷ Sve osobe kojima se oporukom određuju neke koristi moraju biti točno određene, ili bar određive tako da ih se na temelju odgovarajućih podataka iz oporuke može identificirati (l. 49. ZN-a).

¹⁵⁴ Usp. Bulka, *op. cit.* u bilj. 133, str. 20 – 21.

¹⁵⁵ Vidi Gavella, Belaj, *op. cit.* u bilj. 3, str. 162.

¹⁵⁶ Odluka Vrhovnog suda u Zagrebu Broj: Rev 1080/05-2 od 10. siječnja 2006.: „Za valjanost legata vrijede zakonom propisane pretpostavke koje vrijede i za valjanost oporuke pa kad se radi o vlastoručno pisanom tekstu, ostavitelj ga mora vlastoručno i potpisati da bi legat bio valjan.“ Važno uz tu odluku je to što je u postupku koji je prethodio reviziji utvrđeno da je oporučiteljica sačinila vlastoručnu oporuku dana 28. rujna 1987. godine koju oporuku je vlastoručno napisala i potpisala, te je 10. kolovoza 1988. godine na dan smrti napisala pismo u kojem navodi mjesto gdje se oporuka nalazi te da ista vrijedi osim što želi da oporuka ne vrijedi glede slike koju ostavlja svom. To pismo je ostaviteljica također vlastoručno potpisala, no na istom pismenu ispod potpisa ostaviteljica je navela “K., daj nešto mojoj sestri od prodaje stana.....”, ali ovaj tekst nije potpisala. Stoga je Vrhovni sud odlučio da su nižestupanjski sudovi pravilno odlučili da navedeni tekst predstavlja legat, koji nije potpisan te prema tome ne proizvodi pravne učinke.

Također, glede zabrane povjerenih zamjena vidi Gavella, Belaj, *op. cit.* u bilj. 3, str. 163 i sl.

¹⁵⁷ Usp. Bulka, *op. cit.* u bilj. 133, str. 4; Kaladić, I., *Mora li opoziv oporuke biti izjavljen na izričit način*, Informator, br. 6278, 07. svibnja 2014., str. 1 i sl.

<https://informatior.hr/strucni-clanci/mora-li-opoziv-oporuke-biti-izjavljen-na-izricit-nacin>.

Još jedno važno pitanje u pogledu oporuke odnosi se na njezino tumačenje u praksi. Vezano uz to zakon određuje da se oporuka treba tumačiti prema oporučiteljevoj pravoj namjeri. U slučaju dvojbe oko prave namjere tumačenje se provodi na način koji je povoljniji za oporučnog nasljednika i za osobu koja je oporukom nečim opterećena (čl. 50. ZN-a). Ovdje se može navesti primjer iz sudske prakse vezano uz tumačenje oporuke – odluka Županijskog suda u Bjelovaru, Gž-854/2020-2¹⁵⁸, koja se temelji na sentenci da oporuku uvijek treba tumačiti na način da se utvrdi prava ostaviteljeva volja, a u dvojbi se tumači u korist oporučnog nasljednika. No, isti sud je utvrdio da prilikom utvrđenja prave volje ostavitelja treba voditi računa o zakonom određenim granicama raspolaganja, te shodno navedenom se neće dopustiti ostavitelju da u oporuci ujedno odredi i nasljednika svome nasljedniku, tj. da zadire u slobodu oporučnog raspolaganja svoga nasljednika.¹⁵⁹

Nakon što oporučitelj sastavi oporuku on je može sam čuvati ili je predati na čuvanje drugoj osobi. Ovlaštene osobe koje su zakonom određene za čuvanje oporuke su sudovi, javni bilježnici, a u inozemstvu su to konzularna i diplomatsko-konzularna predstavništva. Kada ovlaštene osobe prihvate oporuku na čuvanje o tome moraju obavijestiti Hrvatski upisnik oporuka. Postupak otvaranja oporuke teče na način da će sud kod kojeg se oporuka nalazi, nakon oporučiteljeve smrti otvoriti oporuku, pazeći da ne ošteti pečat. Zatim će oporuku pročitati i o tome sastaviti zapisnik, a sve to u prisutnosti dvojice svjedoka koji mogu biti i sami nasljednici.

Postupak proglašenja oporuke, također, otvara sud te o tome se vodi zapisnik koji na kraju potpisuje sudac, zapisničar i svjedoci. Na proglašenju oporuke moraju biti prisutne sve osobe koje su na bilo koji način obuhvaćene oporukom. Razlikujemo pravila o proglašenju usmene oporuke o kojoj postoji isprava koju su svjedoci potpisali, te ako takve isprave nema. U prvom slučaju sud će oporuku proglasiti po pravilima koja vrijede za proglašenje pisane isprave. Ako

¹⁵⁸ Odluka Vrhovnog suda u Bjelovaru Poslovni broj: Gž-854/2020-2, sentenca: „Oporuku uvijek treba tumačiti na način da se utvrdi prava volja ostavitelja, a u dvojbi o pravoj ostaviteljevoj namjeri će se oporuka tumačiti *in favorem* oporučnog nasljednika naspram zakonskog nasljednika“

¹⁵⁹ Odluka Županijskog suda u Bjelovaru Gž-854/2020-2, o žalbi nasljednika protiv rješenja o nasljeđivanju Općinskog građanskog suda u Zagrebu broj O-6289/2013-30 od 25. veljače 2020. U ovom slučaju riječ je o tome da je oporučitelj u svojoj oporuci napisao da u slučaju svoje smrti svu svoju imovinu ostavlja svojoj supruzi na uživanje i korištenje do smrti, a poslije njene smrti da mu je želja da se imovina podijeli na dijelove djeci pa dalje obrazlaže na koji način, istovremeno navodeći da se jedan sin isključuje iz oporuke, jer da mu je za života darovao tavanski prostor u obiteljskoj kući. Nadalje, sud je utvrdio da je u prvostupanjskom postupku propušteno utvrditi pravu volju i namjeru oporučitelja, te da je žalitelj u pravu kada navodi da njegov brat nema pravo potraživati nasljedni dio pošto je za života namiren za svoj dio. Budući da je propisano da se svakom zakonskom nasljedniku prigodnom diobe, na zahtjev, uračunava u nasljedni dio vrijednost svega što je dobio na dar od ostavitelja na bilo koji način. Osim ako je ostavitelj u vrijeme darovanja ili naknadno u oporuci izjavio ili se iz okolnosti može zaključiti da se taj dar ne uračuna u nasljedni dio. Sukladno tome sud je vratio postupak na ponovno suđenje s ciljem da se utvrdi prava namjera oporučitelja te da se odluči o uračunavanju dara zakonskom nasljedniku.

pak nema pisane isprave onda će sud odvojeno saslušati svjedoke pred kojima je dana usmena oporuka, dok će se zapisnik o takvom saslušanju proglasiti po odgovarajućim pravilima. Nakon proglašenja sud je dužan obavijestiti o tome Hrvatski upisnik oporuka koji onda odmah provodi upis.¹⁶⁰

Na kraju treba upozoriti i na mogućnost poništenja oporuke. Zbog nedostatka u obliku, poništenje može zahtijevati osoba koja ima pravni interes i to nakon otvaranja nasljedstva u subjektivnom roku od godine dana nakon saznanja za oporuku, ali ne dulje od 10 godina od njezina proglašenja.¹⁶¹

¹⁶⁰ Usp. Bulka, Z. *op.cit.* u bilj. 133, str. 4.

¹⁶¹ Čl. 29. ZN-a. Vidi Gavella, Belaj, *op. cit.* u bilj. 3, str. 149.

4. ZAKLJUČAK

U rimskom privatnom pravu oporuka je od samih početaka razvoja bila od izuzetne važnosti. Zakonik XII ploča je kao prva kodifikacija prava u Rimu već uputio na institut oporuke i to na način da je bilo predviđeno da testamentarno nasljeđivanje ima prednost nad zakonskim. Iako se u to prvo doba, prema navodima pravnika, oporučno nije moglo potpuno slobodno raspolagati ostavinom, vrlo brzo Rimljani su našli privatnopravnu formu – *testamentum per aes et libram*, u kojoj su mogli samostalno, uz pet svjedoka i libripensa, no bez sudjelovanja javne vlasti, realizirati svoju posljednju volju i odlučiti o raspodjeli imovine nakon smrti. Ova je forma uz određene modifikacije – prebacivanjem naglaska na javnu objavu posljednje volje i na drvene (voštane) tablice u kojim je ona bila zapisana – bila temelj civilnog oporučivanja koje se održalo i tijekom klasičnog prava. U honorarnom je pravu posredovanjem pretora došlo do ublažavanja zahtjeva za uporabom *gesta per aes et libram*, no održao se zahtjev za 7 pečata kojima bi bile potvrđene oporučne odredbe zapisane na tablici. Time je u biti jedna složenija forma zamijenjena blažom, no koja je također omogućavala nedvojbeno utvrđenje sadržaja oporuke. Tijekom carskog doba došlo je do povezivanja tih dvaju oblika u tripartitnu privatnu oporuku, koju je Justinijan konačno uredio, predviđevši uz to i javnu oporuku. Tako u vrijeme Justinijana postoje redovna privatna oporuka koja se sastavljala uz prisustvo sedmorice svjedoka, izvanredna privatnu oporuku koja se sastavljala u određenim izvanrednim okolnostima sa više ili manje formalnosti, te konačno javna oporuka koja bi se sastavljala na zapisnik kod suda ili pred municipalnim službenikom.

Usporedbom sa suvremenim hrvatskim pravom može se uočiti da su vrste oporuke u biti jednake, uz dodatak međunarodne oporuke. Određene, manje razlike glede formi i sadržaja oporuke prema rimskom pravu ovise o promjenama u društvenim prilikama, kojima se oporuka prilagođavala i tijekom rimske pravne povijesti. Vidimo, međutim, da u njejoj suštini nije bilo značajnih promjena. Primjerice, i dalje postoji određena strogoća pravila kod sastavljanja oporuke, kao i sloboda kod njezina tumačenja kao izraz *favor testamenti*, što smo vidjeli iz odabranih sudskih odluka. Iz analize tih odluka vidljiva je važnost oporučnog raspolaganja. Iako oporuke ponekad izazivaju sporove između zakonskih i oporučnih nasljednika, ne treba zaboraviti da su one primarno namijenjene tome kako bi se razmirice nakon smrti ostavitelja izbjegle, te kako bi ostavitelja naslijedile doista najbliže osobe, bile one s njim krvno povezane ili ne.

5. LITERATURA

1. Berger, A., *Encyclopedic Dictionary of Roman Law*, Transactions of the American Philosophical Society, New Series, vol. 43, br. 2, 1953., str. 333 – 809.
2. Buckland, W. W.; Stein, P., *A Text-Book of Roman Law from Augustus to Justinian*, Third Edition, Revised, Cambridge University Press, Cambridge, 1975.
3. Bulka, Z., *Oporuka kao temelj nasljeđivanja*, IUS-INFO, 22. veljače 2011., dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/strucni-clanci/CLN20V01D2011B359>.
4. Butković, M., *Institut oporučnog nasljeđivanja u sudskoj praksi*, Prilozi Javnobilježničke komore, vol. 2, 2012., str. 1 – 112.
5. Butković, M., *Obilježja i značaj javne oporuke u hrvatskom oporučnom nasljednom pravu*, IUS-INFO, 9. srpnja 2013., dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/strucni-clanci/CLN20V01D2013B596>.
6. Butković, M., *Obilježja i značaj međunarodne oporuke u hrvatskom oporučnom nasljednom pravu*, IUS-INFO, 3. rujna 2013., dostupno na: <https://www.iusinfo.hr/strucni-clanci/CLN20V01D2013B610>
7. Crook, J., *Law and Life of Rome*, Cornell University Press, Ithaca, New York, 1967.
8. Eisner, B.; Horvat, M., *Rimsko pravo*, Nakladni zavod Hrvatske, Zagreb, 1948.
9. Evans Grubbs, J., *Women and the law in the Roman Empire, A sourcebook on marriage, divorce and widowhood*, Routledge, London, New York, 2002.
10. Frier, B. W., *The Codex of Justinian – A New Annotated Translation with Parallel Latin and Greek Text*, vol. 2, Cambridge University Press, Cambridge, 2016.
11. Frier, B. W.; McGinn, T., *A Casebook on Roman Family Law*, Oxford University Press, Oxford, 2004.
12. Gavella, N.; Belaj, V., *Nasljedno pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2008.
13. Held, H.-R., *Koncept imovine u rimskom pravu*, Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu, vol. 65, br. 3-4, 2015., str. 555 – 577
14. Horvat, M., *Rimska pravna poviest*, Knjižara Zlatko Streitenberger, Zagreb, 1943.
15. Horvat, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Zagreb, Zagreb, 2008.
16. Horvat, M.; Petrak, M., *Rimsko pravo*, Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb, 2022.
17. Jakab, E., *Inheritance*, u: Plessis, P. du; Ando, C.; Tuori, K. (ur.), *The Oxford Handbook of Roman Law and Society*, Oxford University Press, Oxford, 2016., str. 498 – 509.

18. Johnston, D., *Succession*, u: Johnston, D. (ur.), *The Cambridge Companion to the Roman Law*, Cambridge University Press, Cambridge, 2015., 199 – 212.
19. Johnston, D., *The Roman Law of Trusts*, Clarendon Press, Oxford, 1988.
20. Kaladić, I., *Mora li opoziv oporuke biti izjavljen na izričit način*, Informator, br. 6278, 07. svibnja 2014.
21. Kaser, M., *Roman private law*, University of South Africa, Pretoria, 1984.
22. Klarić, P.; Vedriš, M., *Građansko pravo*, Narodne novine, Zagreb, 2014.
23. Mousourakis, G., *Fundamentals of Roman Private Law*, Springer, Berlin, Heidelberg, 2012.
24. Nowak, M., *Wills in the Roman empire: a documentary approach*, Journal of Juristic Papirology, vol. 23, Suppl., Warsaw, 2015.
25. Petrak, M., *Nuncupatio, Traditio iuridica*, Informator, 01.01.2008., str. 3.
26. Plessis, P. du, *Borkowski's Textbook on Roman Law*, Oxford, 2010.
27. Romac, A., *Izvori Rimskog prava: Latinski tekstovi s prijevodom*, Informator, Zagreb, 1973.
28. Romac, A., *Justinijan. Institucije*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994.
29. Romac, A., *Rimsko pravo*, Informator, Zagreb, 1988.
30. Romac, A., *Rječnik rimskog prava*, Dominović, Zagreb, 2018.
31. Romac, A., *Zakonik dvanaest ploča*, Latina et Graeca, Zagreb, 1994.
32. Stanojević, O., *Gaj. Institucije*, Nolit, Beograd, 1982.
33. Stein, P., *Rimsko pravo i Europa. Povijest jedne pravne kulture*, Golden marketing – Tehnička knjiga, Zagreb, 2007.